

EDYCJA 2024
NOWOŚĆ

ZMIANY
W PODSTAWACH
2024
 oznaczenia
usuniętych
treści

W centrum uwagi

3

Podręcznik do wiedzy o społeczeństwie
dla liceum ogólnokształcącego i technikum

Zakres rozszerzony

WERSJA DEMONSTRACYJNA

**nowa
era**

Spis treści

1. Ustroje współczesnych państw

1. Modele ustrojowe państw	6
2. Monarchie i republiki	16
3. Władza ustawodawcza	22
4. Władza wykonawcza	30
5. Systemy polityczne	40
Podsumowanie	56

2. Ustrój Rzeczypospolitej Polskiej

1. Konstytucja RP	62
2. Procedury demokratyczne w Polsce	76
3. Parlament RP	88
4. Prezydent RP	102
5. Rada Ministrów RP	108
6. Sądy i trybunały	118
7. Organy kontroli państwej i ochrony prawa	130
8. Samorząd terytorialny w Polsce	142
Podsumowanie	154

3. Polityki publiczne

1. Polityki publiczne	160
2. Finanse publiczne	170
3. Gospodarka i rozwój	180
Podsumowanie	196

4. Polska po 1989 roku

1. Spuścizna po PRL	200
2. Transformacja ustrojowa	212
3. Partie polityczne	224
4. Transformacja gospodarcza	236
5. Postkomunizm	248
6. Polska w XXI wieku	258
Podsumowanie	270

Konstytucja RP	275
Słownik wybranych pojęć	312
Indeks rzeczowy i osobowy	317

4 Polska po 1989 roku

- 1. Spuścizna po PRL
- 2. Transformacja ustrojowa
- 3. Partie polityczne
- 4. Transformacja gospodarcza
- 5. Postkomunizm
- 6. Polska w XXI wieku

ustrój PRL | konstytucja stalinowska | reforma rolna | nacjonalizacja przemysłu |
bunty społeczne I socrealizm

Po 1989 r. wielu historyków próbowało ocenić okres PRL. Jednak bezpośrednio po upadku komunizmu dokonanie obiektywnego bilansu tamtej epoki było zadaniem dość trudnym. Dziś wyważona ocena Polski Ludowej jest nieco łatwiejsza, bo badacze dysponują bogatszymi, bardziej kompletnymi danymi i materiałami źródłowymi dotyczącymi historii z lat 1944–1989. Z perspektywy czasu łatwiej jest również zachować odpowiedni dystans do tej tematyki. Czym więc charakteryzował się system komunistyczny w Polsce? Na czym polegały przemiany społeczne i gospodarcze, do których doszło w jego ramach? Jakie były przyczyny jego upadku?

Fazy rozwoju Polski Ludowej

Państwo polskie w okresie komunizmu, a więc w latach 1944–1989, najczęściej określa się jako Polską Rzeczypospolitą Ludową (w skrócie: PRL). Nie jest to jednak precyzyjne, gdyż tę oficjalną nazwę wprowadzono dopiero w *Konstytucji PRL*, uchwalonej w 1952 r. Wcześniej w użyciu nadal była nazwa „Rzeczypospolita Polska” – jak przed II wojną światową. By zatem uniknąć nieścisłości, badacze często nazywają państwo rządzone przez komunistów Polską Ludową.

W historii Polski Ludowej można wyróżnić cztery główne okresy:

- ▶ **fazę limitowanego pluralizmu konfrontacyjnego (1944–1947)** – komuniści z Polskiej Partii Robotniczej (PPR) walczyli wówczas o przejęcie pełni, władzy i wyeliminowanie z życia politycznego opozycji reprezentowanej przede wszystkim przez Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL); udało się to osiągnąć w 1947 r., gdy po sfałszowanych wyborach do Sejmu PSL zostało rozbite;

- ▶ **fazę hegemonii partii komunistycznej (1948–1980)** – w 1948 r. na bazie PPR utworzono Polską Zjednoczoną Partię Robotniczą (PZPR), która do 1989 r. była ugrupowaniem rządzącym; oprócz PZPR funkcjonowały jeszcze dwie podporządkowane jej partie: Zjednoczone Stronnictwo Ludowe i Stronnictwo Demokratyczne;
- ▶ **fazę politycznej dwuwładzy (1980–1981)** – wskutek masowych strajków w 1980 r. rządzący zgodzili się na powstanie legalnej organizacji opozycyjnej: Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność”; jednak 13 grudnia 1981 r. wprowadzono stan wojenny: działalność Solidarności została zawieszona, a większość jej przywódców aresztowano;
- ▶ **faza dekompozycji władzy partii komunistycznej (1982–1989)** – kryzys państwa i gospodarki oraz opór społeczny sprawiły, że komuniści zostali zmuszeni do poszukiwania porozumienia z opozycją; w konsekwencji w 1989 r. doszło do obrad Okrągłego Stołu i częściowo wolnych wyborów parlamentarnych.

System polityczny PRL

Polska Ludowa była republiką o unitarnym ustroju terytorialnym. Natomiast panujący w niej reżim polityczny ewoluował w czasie. W latach 1948–1956, czyli w okresie stalinizmu, była ona typowym państwem totalitarnym, ale później opresyjność systemu komunistycznego zmalała. W związku z tym wśród badaczy toczy się spór o to, w jaki sposób należy go klasyfikować. Niektórzy określają Polskę Ludową po 1956 r. jako dyktaturę, inni – jako **realny socjalizm**. Nie ulega jednak wątpliwości, że system polityczny

w tym czasie – niezależnie od tego, w jaki sposób go nazywamy – posiadał cechy totalitarne. Utrzymano hegemonię partii komunistycznej, a wobec środowisk opozycyjnych stosowano represje. W dalszym ciągu obowiązywała oficjalna ideologia państwową – za pomocą propagandy i indoktrynacji usiłowało kształtać sposób myślenia Polaków, a działalność organów cenzury miała uniemożliwić głoszenie poglądów niezależnych do władzy. Jednym z narzędzi sprawowania rządów był terror – co prawda po 1956 r. jego skala była znacznie mniejsza niż w okresie stalinizmu, jednak komuniści stosowali przemoc w sytuacjach kryzysowych. W sądach wydawano bezprawne wyroki przeciwko opozycjonistom, skrytobójczo mordowano przeciwników systemu (np. zabito ks. Jerzego Popiełuszko w 1984 r.), a protesty społeczne krwawo tłumiono.

Od 1952 r. w Polsce oficjalnie funkcjonował parlamentarno-komitekowy system rządów. Obowiązywała nie zasada trójpodziału władzy, lecz reguła jednolitości władzy publicznej. Pełnię rządów sprawowała – co typowe dla krajów komunistycznych – dominująca partia, która kontrolowała wszystkie organy i instytucje. Polska Ludowa była również państwem silnie centralizowanym, co przejawiało się m.in. w tym, że funkcjonowała w niej gospodarka nakazowo-rozdzielcza, czyli centralnie planowana.

Czy wiesz, że...

Sami komuniści określali ustrój rządzonego przez siebie państwa jako **demokrację ludową**. Jednak w rzeczywistości Polska Ludowa nie spełniała żadnych kryteriów państwa demokratycznego, a już w szczególności – demokracji liberalnej. Do opisu tego systemu można użyć wyrażenia „demokracja fasadowa”. Wprowadzone w jego ramach instytucje i regulacje konstytucyjne rzeczywiście przypominały rozwiązania demokratyczne, jednak efekty ich działania były niedemokratyczne. I tak wybory były fałszowane i niekonkurencyjne, rolę parlamentu pozostawała marginalna, a obywatele nie mogli realnie korzystać z praw politycznych zagwarantowanych w *Konstytucji PRL*.

Konstytucja stalinowska

Ustrój PRL został określony w *Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, uchwalonej przez Sejm w 1952 r. Bardzo często jest ona określana jako stalinowska. Wynika to stąd, że przygotowano ją na wzór konstytucji Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich z 1936 r.

W ustawie zasadniczej znalazło się wiele zapisów nawiązujących do ideologii komunistycznej, np. o władzy „ludu pracującego miast i wsi” czy zwalczaniu klas społecznych „żyjących z wyżysku robotników i chłopów”. Równocześnie zawarto w niej wiele rozwiązań, które były charakterystyczne dla demokracji zachodnich. Na przykład oficjalnie *Konstytucja PRL* gwarantowała obywatelom wolność słowa, sumienia i zgromadzeń, jednak w rzeczywistości przepisy te nie były realizowane.

Zgodnie z komunistyczną ustawą zasadniczą najwyższym organem władzy był jednoizbowy parlament – **Sejm PRL**. Do jego zadań należało uchwalanie ustaw, a także wybieranie członków dwóch pozostałych naczelnich organów władzy: **Rady Państwa**, czyli kolegialnej głowy państwa, oraz **Rady Ministrów** z premierem na czele, realizującej funkcje wykonawcze i zarządzające. Jednak faktycznie głównym ośrodkiem władzy było kierownictwo PZPR, na którego czele stał najważniejszy polityk w kraju: **I sekretarz Komitetu Centralnego** (→ zob. schemat poniżej).

Konstytucja PRL była wielokrotnie nowelizowana (→ zob. przykład). Część jej przepisów obowiązywała aż do uchwalenia obecnej *Konstytucji RP* w 1997 r. Co paradoksalne, choć Polska była tym krajem z obozu państw komunistycznych, w którym przemiany ustrojowe rozpoczęły się najwcześniej, to w pełni demokratyczną ustawę zasadniczą uchwalono w niej najpóźniej.

Przykład

Wybrane nowelizacje *Konstytucji PRL* przed 1989 r.

- 1976 r. – wprowadzenie zapisów o „umacnianiu przyjaźni i współpracy z ZSRS” oraz o tym, że „przewodnią siłą polityczną społeczeństwa w budowie socjalizmu jest Polska Zjednoczona Partia Robotnicza”.
- 1982 r. – powołanie Trybunału Konstytucyjnego i Trybunału Stanu.
- 1987 r. – wprowadzenie instytucji referendum jako formy „sprawowania władzy państweowej przez lud pracujący”.

■ Przemiany gospodarcze

Jeszcze w trakcie II wojny światowej – w 1944 r. – na terenach wyzwolonych spod niemieckiej okupacji komuniści rozpoczęli wdrażanie **reformy rolnej**. Państwo przejęło bez wypłaty odszkodowań wszystkie gospodarstwa o powierzchni przekraczającej 50 hektarów (na poniemieckich Ziemiach Odzyskanych – 100 hektarów), a uzyskane grunty rozdzielono, za odpowiednią opłatą, pomiędzy bezrolnych i małorolnych chłopów. Dzięki temu komuniści zyskali poparcie znacznej części mieszkańców wsi. W PRL nigdy nie udało się natomiast przeprowadzić – na wzór sowiecki – procesu **kolektywizacji wsi**, czyli łączenia małych prywatnych gospodarstw rolnych w duże spółdzielnie państwe. Próby wprowadzenia tego rozwiązania podejmowano w okresie stalinizmu, jednak nie przyniosły one oczekiwanych rezultatów i w drugiej połowie lat 50. władze odstąpiły od działań kolektywizacyjnych. Mimo to znaczna część gruntów przejętych w trakcie reformy rolnej pozostała własnością

państwa – na ich bazie utworzono **państwowe gospodarstwa rolne** (PGR).

Przed zakończeniem działań wojennych rozpoczęto również proces **nacjonalizacji przemysłu**. Początkowo władze komunistyczne przejmowały zarząd nad przedsiębiorstwami należącymi wcześniej do III Rzeszy oraz nad tymi firmami, których właściciele zginęli w czasie wojny lub porzucili swój majątek. W 1946 r. uchwalono ustawę o nazjonalizacji. Na jej mocy na własność państwa przeszły wszystkie przedsiębiorstwa z sektorów uznanych za kluczowe dla gospodarki narodowej (zaliczono do tej grupy m.in. górnictwo, sektor zbrojeniowy, hutnictwo, transport, poligrafię), a także wszystkie firmy prywatne, które zatrudniały powyżej 50 pracowników. Nazjonalizacja odbywała się zazwyczaj bez wypłaty jakichkolwiek odszkodowań dotychczasowym właścicielom. Później upaństwowiono także znaczną część mniejszych przedsiębiorstw – zlikwidowano wiele prywatnych sklepów, hurtowni i zakładów rzemieślniczych. Ich miejsce zajęły duże państwe przedsiębiorstwa handlowe i spółdzielniczo kontrolowane przez państwo.

Odbudowa państwa

Po II wojnie światowej głównym wyzwaniem dla władz komunistycznych było podniesienie państwa ze zniszczeń. Wiele polskich miast było zrujnowanych – w największym stopniu Warszawa. Poważnie uszkodzona została infrastruktura drogowa i kolejowa, duże straty poniosło również rolnictwo. W odbudowę kraju zaangażowało się całe społeczeństwo.

W latach 1947–1949 przebiegała ona według tzw. **planu trzyletniego**. Zakładał on, że w pierwszej kolejności należy uruchomić na

Czy wiesz, że...

Początkowo istotne znaczenie w procesie odbudowy miało pomoc międzynarodowa – m.in. w formie dostaw artykułów spożywczych, leków, maszyn rolniczych – którą w okresie 1945–1947 r. Polska otrzymywała z Zachodu za pośrednictwem UNRRA, czyli Administracji Narodów Zjednoczonych do spraw Pomocy i Odbudowy.

nowo działalność przedsiębiorstw najmniej zniszczonych. Jednym z priorytetów była również integracja odebranych Niemcom ziem zachodnich i północnych z resztą terytorium Polski. Realizacja wyznaczonych celów była kierowana i ściśle kontrolowana przez organy władzy centralnej – rozpoczęła się wówczas budowa **gospodarki centralnie planowanej** (nakazowo-rozdzielczej; zagadnienie to zostało omówione w temacie 4. tego rozdziału). Po zakończeniu realizacji planu trzyletniego działania kontynuowano w ramach tzw. **planu sześciioletniego**. Towarzyszyła temu propaganda, zachęcająca obywateli do zaangażowania w budowę nowej socjalistycznej Polski (→zob. przykład).

Komuniści kładli szczególny nacisk na **industrializację**, czyli rozwój przemysłu. To właśnie ten sektor gospodarki – przede wszystkim przemysł ciężki – był przez nich uznawany za najważniejszy. Choć produkcja przemysłowa w latach 50. i 60. XX w. systematycznie rosła, to państwo przedsiębiorstwa bardzo często okazywały się nierentowne.

Wkrótce po wojnie rozpoczęto **elektryfikację**. Konieczność jej przeprowadzenia wynikała nie tylko ze zniszczeń wojennych, lecz także z faktu, że dostęp do sieci elektrycznej miała niewielka część mieszkańców wsi. W 1945 r. z prądu korzystało zaledwie 10% indywidualnych gospodarstw rolnych, w 1950 r. – ok. 20%, a pod koniec lat 60. XX w. – już ponad 90%.

Dekada Edwarda Gierka

W latach 70. elita partyjna z I sekretarzem KC Edwardem Gierkiem na czele wdrażała tzw. nową politykę społeczno-ekonomiczną, której celem miała być **modernizacja państwa**. Środki na realizację planów rządzących pochodziły głównie z kredytów zaciąganych w zachodnich bankach. Przeznaczono je na budowę nowych zakładów przemysłowych, rozwój infrastruktury oraz zakup licencji umożliwiających wytwarzanie w Polsce produktów z krajów Zachodu. To właśnie wtedy rozpoczęto produkcję samochodu Fiat 126p (tzw. malucha), który stał się najpopularniejszym autem na polskich drogach. Rozwijano również **budownictwo mieszkaniowe** – w wielu miastach wznoszono bloki z zastosowaniem technologii tzw. wielkiej płyty.

Nowa strategia początkowo zaowocowała szybkim wzrostem gospodarczym i poprawą poziomu życia Polaków. Zyski z inwestycji pozwalały państwu podnosić wysokość płac, świadczeń socjalnych i emerytur. Sukcesowi ekonomicznemu towarzyszyło otwarcie polskiego społeczeństwa na świat zewnętrzny – coraz więcej Polaków wyjeżdżało turystycznie do innych państw bloku wschodniego. Jednak już w połowie lat 70. pojawiły się poważne trudności gospodarcze. Wiele inwestycji okazało się nietrafionych, zaczęły się problemy ze spłatą zaciągniętych kredytów, a w sklepach coraz częściej brakowało podstawowych produktów.

Przykład

Przodownicy pracy i bumelanci

W latach 50. XX w. propaganda komunistyczna zestawiała ze sobą dwie postawy jednostek w życiu gospodarczym: **przodownika pracy**, który był przedstawiany jako wzorzec postępowania, oraz będącego jego przeciwieństwem **bumelanta**. Za tego pierwszego uznawano każdego pracownika, któremu udało się przekroczyć normy produkcyjne wyznaczone dla jego stanowiska. Propaganda komunistyczna ukazywała przodowników jako bohaterów, którzy budują dobrobyt ojczyszny. Natomiast mianem bumelantów określano osoby unikające pracy, leniwe lub bezrobotne.

W oficjalnym przekazie władz wskazywano bumelanctwo jako przyczynę wszystkich problemów gospodarczych, w tym niedoborów produktów na rynku.

Kryzys lat 80.

Lata 80. XX były okresem ciągłego, coraz bardziej pogłębiającego się kryzysu. Sytuacja gospodarcza była tak zła, że rządzący wstrzymali spłatę zagranicznych pożyczek. Permanentny niedobór podstawowych produktów spożywczych i przemysłowych sprawił, że władze wprowadziły ich **reglamentację**. Polegała ona na tym, że obywatelom wydawano specjalne bony (tzw. kartki), które uprawniały do zakupu ściśle określonej ilości danego towaru.

Pogarszająca się sytuacja ekonomiczna skutkowała narastającym niezadowoleniem społecznym, które przejawiało się w coraz częstszych strajkach pracowników przedsiębiorstw państwowych. Do największej fali protestów doszło latem 1980 r. Rządzący zostali wówczas zmuszeni do ustępstw i zgodzili się m.in. na powstanie Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność”. Narodziny legalnej demokratycznej opozycji przyniosły nadzieję na poprawę sytuacji. Komuniści mieli jednak świadomość, że Solidarność zagraża ich władzy. Dlatego postanowili ją rozbić i w grudniu 1981 r. wprowadzili **stan wojenny**.

Czy wiesz, że...

W latach 70. i 80. wiele produktów szczególnie poszukiwanych przez konsumentów, a niedostępnych u większości sprzedawców, można było kupić w państwowej sieci sklepów Pewex. Oferowały one np. markowe ubrania, kosmetyki, sprzęt elektroniczny, a nawet samochody. Za zakupy w tzw. peweksach można było jednak płacić wyłącznie w walutach krajów zachodnich, przede wszystkim w dolarach amerykańskich. Dlatego rzeczy nabycie w sklepach sieci stały się symbolami luksusu – ich ceny były wysokie, a dostęp do obcych walut w PRL pozostawał bardzo ograniczony.

■ Społeczeństwo Polski Ludowej

Komuniści głosili hasła **sprawiedliwości społecznej i egalitaryzmu**, czyli równości wszystkich obywateli, niezależnie od ich pochodzenia, zamożności czy wykształcenia. Ich postulaty spotkały się z powszechnym poparciem

– Polacy pamiętali bowiem o ogromnych nierównościach społecznych, które panowały w kraju przed II wojną światową.

Pierwsze lata rządów komunistycznych przyniosły swoistą **rewolucję społeczną**. W następstwie reformy rolnej i nacjonalizacji przemysłu zniknęły zamożne warstwy społeczeństwa: ziemiaństwo i burżuazja. Z kolei dzięki upowszechnieniu oświaty i rozbudowie przemysłu przedstawiciele niższych warstw uzyskali większe szanse na awans społeczny niż w okresie II Rzeczypospolitej. Z tego powodu wielu Polaków zaakceptowało nowy reżim. Niewątpliwie przyczyniły się do tego również stosowane przez rządzących na dużą skalę propaganda i indoktrynacja, obecne we wszystkich mediach, instytucjach państwowych i w systemie edukacji. Społeczeństwu wpajano przekonanie, że postęp społeczny możliwy jest wyłącznie w ustroju socjalistycznym, dzięki bliskiej współpracy ze Związkiem Sowieckim. Rządy przedwojenne przedstawiano jako faszystowskie, podobnie zresztą jak ośrodkи opozycyjne funkcjonujące po wojnie, przede wszystkim zbrojne antykomunistyczne podziemie. Propaganda komunistyczna wciąż kreowała nowych wrogów państwa i narodu, na których zrzucano odpowiedzialność za wszelkie niepowodzenia władzy i trudności ekonomiczne.

Szczególne nasilenie komunistycznej propagandy towarzyszyło obchodom Święta Pracy (1 maja). Organizowane tego dnia masowe parady miały być wyrazem poparcia dla władz i ustroju.

Postawy społeczne

W okresie PRL większość Polaków – nawet tych, którzy mieli świadomość życia w dyktaturze i nie popierali funkcjonującego systemu – przyjmowały postawę konformistyczną i pragmatyczną. Takie nastawienie zapewniało obywatelom stabilną pracę i dostęp do podstawowych dóbr, a także dawało im szansę na poprawę własnej sytuacji ekonomicznej. Musimy pamiętać o tym, że system komunistyczny był bardzo represyjny, a bunt przeciwko władzy groził więzieniem lub utratą zatrudnienia i środków do życia.

Część obywateli decydowała się na przystąpienie do partii komunistycznej. W 1980 r. do PZPR należało ok. 3 mln Polaków. Związanego z tym były określone korzyści – tym większe, im wyższą pozycję zajmowała dana osoba w hierarchii partyjnej. **Nomenklatura** – czyli partyjna elita – miała dostęp do funkcji publicznych i stanowisk kierowniczych w przedsiębiorstwach, a także cieszyła się wieloma innymi przywilejami niedostępnymi dla przeciętnego obywatela.

Opór społeczny

W okresie PRL niezadowolenie społeczne wyrażało się w różnego rodzaju strajkach, manifestacjach i protestach, które niekiedy przeobrażały się w **bunty społeczne**. Ich przyczynami były najczęściej trudności ekonomiczne (→ zob. infografikę na s. 206–207).

Na przełomie lat 60. i 70. zaczęły także powstawać organizacje opozycyjne. Początkowo działały one nielegalnie, a ich wpływ na społeczeństwo był niewielki. Przełomem było powołanie w 1976 r. **Komitetu Obrony Robotników**. Działał on jawnie, a jego celem było organizowanie pomocy dla robotników represjonowanych przez władze za udział w protestach w Radomiu, Ursusie i Płocku. W następnych latach powstały kolejne organizacje. Wiele z nich głosiło postulaty demokratyczne i antykomunistyczne, np. Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela, Konfederacja Polski Niepodległej.

Osoby sprzeciwiające się panującemu reżimowi wspierały Kościół katolicki. W latach

50. i 60. XX w. moralny opór wobec komunizmu uosabiał prymas **kard. Stefan Wyszyński**, natomiast od 1978 r. podobną rolę zaczął odgrywać papież **Jan Paweł II**. W latach 80. liczni księża pomagali opozycji antykomunistycznej. Natomiast pod koniec PRL przedstawiciele Kościoła wielokrotnie występowali jako mediatorzy czy arbitrzy w rozmowach między komunistami a obozem demokratycznym.

Lata 80. były dla społeczeństwa czasem szczególnie trudnym. W reakcji na wprowadzenie stanu wojennego i represje wobec działaczy opozycji tysiące Polaków udało się na emigrację. Wielu obywateli stosowało różne formy oporu wobec władz komunistycznych (np. bojkot telewizji publicznej, absencja wyborcza, wydawanie i lektura nielegalnych wydawnictw podziemnych – tzw. bibuły). Jednak ogólnie w społeczeństwie dominowały apatia i brak nadziei na pozytywne zmiany, co wynikało przede wszystkim z długotrwałej stagnacji gospodarczej.

Przykład

Pomarańczowa Alternatywa

W bardzo oryginalny sposób swój sprzeciw wobec rzeczywistości lat 80. manifestował ruch Pomarańczowa Alternatywa, aktywny zwłaszcza w ostatnich latach PRL. Jego członkowie organizowali happeningi, w których wyśmiewali różne elementy rzeczywistości społecznej i politycznej Polski Ludowej, np. obchody świąt komunistycznych, hasła propagandowe, pracę milicji. Wydarzenia te często przekształcały się w wielotysięczne demonstracje.

Jeden z happeningów Pomarańczowej Alternatywy.

KRYZYSY SPOŁECZNO-POLITYCZNE W PRL

W PRL społeczeństwo nie miało możliwości wpływania na politykę w ramach procedur demokratycznych. Swoje niezadowolenie i żądania obywatele wyrażali podczas strajków i manifestacji. Kilkukrotnie protesty przerodziły się w społeczne buntы o dramatycznym przebiegu. Ich następstwem były realne zmiany w funkcjonowaniu państwa.

POZNAŃSKI CZERWIEC 1956

Wydarzenia zapoczątkowały strajk pracowników Zakładów im. Hipolita Cegielskiego, do których przyłączyli się pracownicy innych fabryk. Strajkujący zorganizowali masową demonstrację – wzięło w niej udział 100 tys. osób, które obok postulatów ekonomicznych podnosili hasła patriotyczne i antykomunistyczne. Robotnikom udało się zdobyć broń, a protest przekształcił się w starcia zbrojne z milicją i wojskiem.

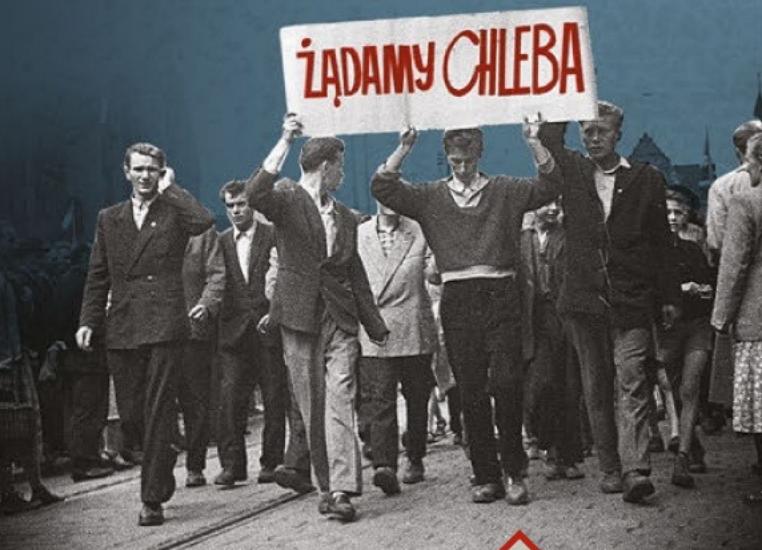
58 ZABITYCH

KILKUSĘT RANNYCH

KONSEKWENCJE POLITYCZNE

- przyspieszenie liberalizacji systemu politycznego
- przejęcie władzy przez **Władysława Gomułkę**

1946–47

strajki i protesty robotników, uczniów i studentów pod hasłami politycznymi i ekonomicznymi

CZERWIEC 1956

wystąpienia robotników w Poznaniu

GRUDZIEŃ 1970

Bunt społeczny był w tym przypadku reakcją na pogarszającą się sytuację ekonomiczną i podwyżki cen. Gwałtowne protesty wybuchły w miastach na Wybrzeżu. Doszło do ulicznych starć z milicją i wojskiem, protestujący podpalili siedziby PZPR w Gdańsku i Szczecinie. Władze zdecydowały się spacyfikować protesty. Do najtragiczniejszych wydarzeń doszło w Gdyni i w Szczecinie, gdzie wojsko otworzyło ogień do robotników.

45 ZABITYCH

OKOŁO 1,2 TYS. RANNYCH

KONSEKWENCJE POLITYCZNE

- upadek Władysława Gomułki
- przejęcie władzy przez **Edwarda Giera**

MARZEC 1968

protesty studentów domagających się poszerzenia praw obywatelskich (m.in. wolności słowa)

GRUDZIEŃ 1970

wystąpienia robotników na Wybrzeżu

SIERPIEŃ 1980

Strajki o podłożu ekonomicznym rozpoczęły się w lipcu na Lubelszczyźnie, a w drugiej połowie sierpnia objęły już cały kraj. Najpoważniejsze konsekwencje polityczne miał strajk w Stoczni Gdańskiej, który rozpoczął się 14 sierpnia. Jego uczestnicy sformułowali 21 postulatów, które dotyczyły m.in. utworzenia niezależnych od PZPR związków zawodowych, ograniczenia cenzury, uwolnienia więźniów politycznych. Skala oporu spowodowała, że rządzący byli zmuszeni zgodzić się na realizację robotniczych żądań.

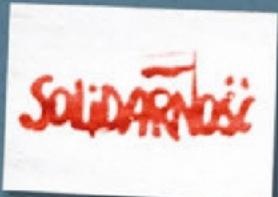
750 TYS.
STRAJKUJĄCYCH OSÓB

700 STRAJKUJĄCYCH
ZAKŁADÓW PRACY

KONSEKWENCJE POLITYCZNE

- liberalizacja systemu politycznego
- powstanie NSZZ „Solidarność”
- upadek Edwarda Giera

STOCZNIA GDAŃSKA
im. LENINA

CZERWIEC 1976

wystąpienia robotników w Radomiu, Ursusie i w Płocku spowodowane pogarszaniem się sytuacji ekonomicznej

LIPIEC-SIERPIEŃ 1980

fala strajków
w całym kraju

GRUDZIEŃ 1981: STAN WOJENNY

Został wprowadzony 13 grudnia. Władzę przejęła Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego z I sekretarzem KC PZPR gen. Wojciechem Jaruzelskim na czele. Zawieszono działalność NSZZ „Solidarność”, a przywódcy związku zostali internowani. Zorganizowane w protestie strajki zostały dość szybko stłumione przez wojsko i milicję. Najtragiczniejszy przebieg miała pacyfikacja strajku w kopalni Wujek w Katowicach, gdzie w starciach zginęło 9 górników. Stan wojenny zniesiono w połowie 1983 r.

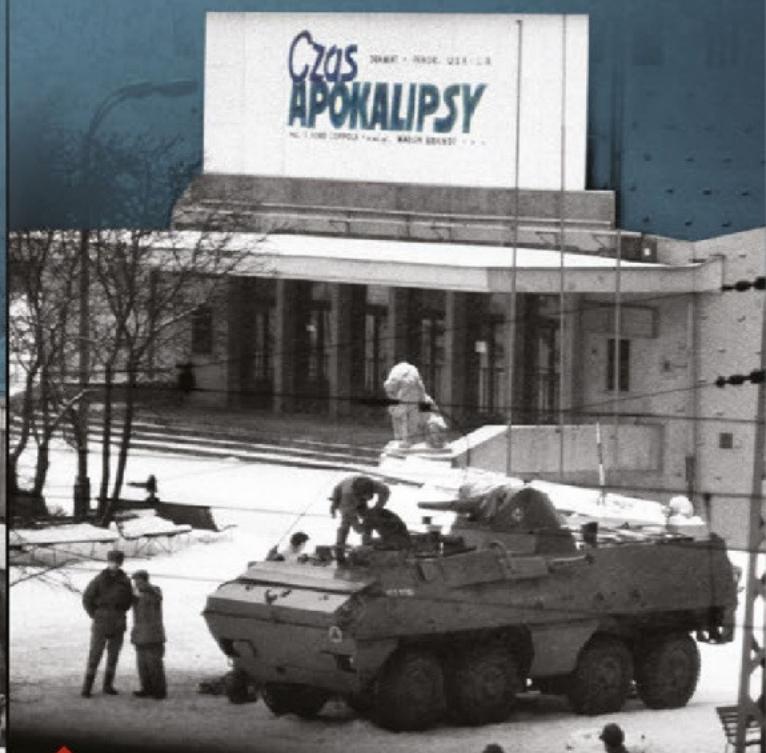
PONA
D 50 ZABITYCH

10 TYS.
INTERNOWANYCH

KONSEKWENCJE POLITYCZNE

- rządy junty wojskowej na czele z gen. Wojciechem Jaruzelskim
- delegalizacja NSZZ „Solidarność”

1981-83

STAN
WOJENNY

WIOSNA-LATO 1988

strajki i protesty w całym kraju pod hasłami ekonomicznymi i politycznymi (żądanie legalizacji Solidarności)

Kultura w okresie PRL

Po przejęciu władzy przez komunistów kultura została poddana ideologizacji – w rękach nowego reżimu miała być narzędziem propagandy i indoktrynacji. Media, literatura, kino, teatr, malarstwo i architektura zaczęły służyć promocji i utrwalaniu ideologii komunistycznej. Pod koniec lat 40 XX w. rządzący usiłowali wprowadzić do polskiej kultury i sztuki **socrealizm (realizm socjalistyczny)**. Był to stworzony w ZSRS styl artystyczny zakładający, że wszystkie formy twórczości powinny wyrażać wizję świata wynikającą z komunizmu (→zob. przykład). Choć socrealizm nie zakorzenił się w Polsce tak głęboko jak w ZSRS, to jednak pozostawił trwałe ślady w polskiej przestrzeni publicznej, przede wszystkim w architekturze. Najbardziej znaną socrealistyczną budowlą w Polsce jest Pałac Kultury i Nauki w Warszawie.

Socrealizm przestano promować w 1956 r., gdy nastąpiła liberalizacja systemu społeczno-politycznego (tzw. odwilż), która objęła także

kulturę. Państwo pozwoliło wówczas m.in. na publikację książek autorów dotychczas zakazanych. Ważną rolę odgrywał tygodnik studencki „Po Prostu”, w którym krytykowano niektóre działania rządzących oraz opisywano życie osób wykluczonych społecznie. Liberalizacja nie trwała jednak długo – od początku lat 60. komuniści ponownie zaczęli dążyć do tego, by kultura pełniła funkcję służebną wobec władzy. Na twórców niezależnych nakładano zakaz publikowania, zaostrzono również cenzurę.

W latach 80., po wprowadzeniu stanu wojennego, nastąpił rozkwit **twórczości niezależnej**. Powstawały nielegalne wydawnictwa podziemne (działaające w tzw. drugim obiegu), które publikowały opozycyjną prasę oraz dzieła zakazane przez cenzurę, także autorów zagranicznych. W drugim obiegu wydawano dzieła Czesława Miłosza, który w 1980 r. otrzymał Nagrodę Nobla w dziedzinie literatury, a także Zbigniewa Herberta, znanego z bezkompromisowej postawy wobec komunizmu.

Przykład

Socrealizm w kulturze i w sztuce

Założenia socrealizmu zostały wypracowane w ZSRS w drugiej połowie lat 20. XX w., a na początku następnej dekady uznano go za obowiązujący kierunek w kulturze i sztuce sowieckiej. Do najważniejszych celów twórczości socrealistycznej należały:

- kreowanie świata przedstawionego zgodnie z postulatami ideologii komunistycznej,
- pochwała klasy robotniczej i pracy robotników, gloryfikacja przywódców partii komunistycznej,
- pięknowanie tzw. wrogów ludu, czyli wskazywanych przez propagandę przeciwników komunizmu,
- dobitność, dosadność i prostota przekazu, uzyskiwane np. dzięki krzykliwym hasłom i wyrazistym barwom w sztukach plastycznych,
- monumentalizm, widoczny zwłaszcza w rzeźbie i architekturze,
- nawiązywanie do klasycyzmu, np. przez zachowanie symetrii i stosowanie kolumnad w budownictwie.

Czy wiesz, że...

Twórcą szczególnie mocno kojarzonym z działalnością antykomunistycznej opozycji i stanem wojennym był poeta i pieśniarz **Jacek Kaczmarski**.

W swoich utworach wyrażał on wartości i idee, o które walczyli przeciwnicy systemu. W najpopularniejszych piosenkach Kaczmarski często poruszał bieżącą tematykę społeczno-polityczną, a także nawiązywał do wątków z polskiej historii. Rangę nieoficjalnego hymnu Solidarności uzyskał utwór pt. **Mury**. Kaczmarski napisał go do melodii katalońskiej piosenki *L'Estaca*, która towarzyszyła manifestacjom przeciwko dyktaturze gen. Franco w Hiszpanii.

■ Kryzys komunizmu w Polsce

Kryzys systemu komunistycznego, który nastąpił w latach 80., był zjawiskiem wielowymiarowym, dlatego rządzący nie byli w stanie mu zaradzić. W aspekcie politycznym nastąpiło osłabienie pozycji PZPR – na początku lat 80. partia straciła ok. miliona członków, a wśród jej elit narastały konflikty związane z wyborem kierunku dalszej polityki. Znaczna część członków nomenklatury utraciła wiarę w komunizm czy socjalizm – podobnie jak zdecydowana większość społeczeństwa.

Twarzyszył temu kryzys ekonomiczny. Okazało się, że gospodarka centralnie planowana nie jest w stanie zaspokoić potrzeb konsumpcyjnych obywateli. Pojawiła się wysoka inflacja, co spowodowało, że mieszkańców stracili poczucie bezpieczeństwa i resztki zaufania do rządzących. Polacy byli też coraz bardziej świadomi, że ich poziom życia jest niższy niż w krajach Zachodu. Niezadowolenie pogłębiał fakt, że w życiu społecznym i gospodarczym szerzyła się korupcja, a także rosła liczba przypadków grabieży majątku państwowego.

Kierownictwo PZPR zdawało sobie sprawę ze skali kryzysu, w którym znalazło się państwo. Obawiano się, że może dojść do wybuchu rewolucji społecznej. W związku z tym już w połowie lat 80. część polityków komunistycznych, głównie tych reprezentujących tzw. liberalne skrzydło w partii, zaczęła rozważać możliwość podzielenia się władzą – a tym samym odpowiedzialnością za państwo – z niektórymi przedstawicielami Solidarności. Takie rozwiązań miało z jednej strony zażegnać groźbę wybuchu konfliktu wewnętrznego, z drugiej natomiast zabezpieczyć interesy komunistycznej elity.

Czy wiesz, że...

Jedną z pierwszych prób porozumienia z opozycją było powołanie w 1986 r. **Rady Konsultacyjnej**. Był to organ doradczy przy najwyższych władzach państwa, w którym mieli zasiadać przedstawiciele obozu rządzącego i opozycji. Jednak większość środowisk opozycyjnych, z Solidarnością na czele, nie wzięła udziału w jego pracach.

■ Bilans rządów komunistycznych w Polsce

- ▶ Polska Rzeczypospolita Ludowa była państwem niepodległym, jednak jej suwerenność była ograniczona. Nie mogła prowadzić samodzielnnej polityki – zarówno zewnętrznej, jak i wewnętrznej – była bowiem zależna od ZSRS politycznie, gospodarczo i wojskowo (w Polsce stacjonowało ponad 60 tys. żołnierzy sowieckich).
- ▶ Pod względem ustrojowym PRL można określić mianem **dyktatury partii komunistycznej** – PZPR posiadała monopol na sprawowanie władzy, a wpływ tzw. partii satelickich (ZSL i SD) na sytuację w kraju był nieznaczny. Jeśli nawet odrzucimy pogląd, że Polska Ludowa była państwem totalitarnym, to nie ulega wątpliwości, że posiadała wiele cech typowych dla tego reżimu.
- ▶ Wśród osiągnięć PRL można wymienić skuteczną odbudowę kraju po II wojnie światowej oraz pewien postęp cywilizacyjny, m.in. likwidację analfabetyzmu, uprzemysłowiecie, stworzenie systemu opieki socjalnej nad najsłabszymi. Krytycy PRL wskazują jednak, że Polska w 1989 r. daleko odbiegała pod względem rozwoju społecznego od takich państw, jak Hiszpania, Portugalia czy Grecja, które przed 1939 r. posiadały potencjał społeczny, gospodarczy i cywilizacyjny porównywalny z potencjałem II RP.
- ▶ Polski model realnego socjalizmu pod wieloma względami różnił się od rozwiązań funkcjonujących w innych państwach komunistycznych w Europie Środkowo-Wschodniej, a tym bardziej od tych przyjętych w ZSRS. W Polsce nie przeprowadzono kolektywizacji wsi, zachowano indywidualną własność gospodarstw rolnych, a udział prywatnych przedsiębiorstw w gospodarce był większy niż w innych krajach bloku wschodniego.
- ▶ Komunistom nigdy nie udało się uzyskać decydującego wpływu na postawy społeczne obywateli. Byli zmuszeni zaakceptować fakt, że poglądy Polaków współkształtowała Kościół katolicki, a w latach 80. także ruch społeczny skupiony wokół Solidarności.

Ćwiczenia

WYPEŁNIJ W ZESZTYCIE

- 1 Przeczytaj tekst i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

Tak więc niemal wszyscy [badacze] są zgodni, że do 1956 r. suwerenność Polski była tak ograniczona, że przypominała status protektoratu*. Poświadczają to liczne ogłoszone dokumenty źródłowe oraz fakty tak symboliczne, jak na przykład podyktowanie przez Stalina wyników pierwszych powojennych wyborów (1947), kierowanie wojskiem polskim przez generałów oddelegowanych z Armii Czerwonej, poprawki Stalina nанiesione na projekcie Konstytucji PRL z 1952 r., narzucenie przez Moskwę obowiązującego wzoru dla twórczości literackiej, artystycznej i badań naukowych. Wszyscy też są zgodni, że po 1956 r. Polska uzyskała istotny poziom autonomii. Przedmiotem sporu pozostają jednak granice tej autonomii. [...]

Wśród uczestników debaty wyraziste stanowisko zajmuje prof. Tomasz Strzembosz: „Osobiście uważam, że od roku 1944 do 1990 trwała specyficzna okupacja, zarówno wewnętrzna, jak i zewnętrzna”. Znaczenie roku 1956 polegało na tym, że bardziej jawną formę okupacji zastąpiono starannie kamuflowaną – Moskwa zbudowała bardziej finezyjny system zniewolenia, którego elementami były RWPG i Układ Warszawski.

Bardziej znuansowane stanowisko zajmują historycy źródłowo badający epokę PRL. Profesor Jerzy Holzer mówi, że po przełomie lat 1955/1956 zakres swobody własnych decyzji władz PRL „stał się większy niż w państwach kolaboranckich. Najbardziej porównywalny do sytuacji Polski w tym okresie był właśnie status państw satelitarnych III Rzeszy [...]. Jerzy Eisler zauważa, że po 1956 r. pojawiły się elementy partnerstwa między przywódcami PRL a ZSRR, o czym wcześniej nie mogło być mowy. Wiesław Władyka stwierdza, że wiele strategicznych decyzji – [...] gospodarcze Edwarda Gierka, polityczne z sierpnia 1980 r. (zgoda na powstanie wolnych związków zawodowych) – było „zaaranżowanych nad Wisłą i nie da się ani ich wy tłumaczyć, ani usprawiedliwić zewnętrznym przymusem”.

Historyk idei Andrzej Walicki protestuje przeciw nazywaniu PRL formą sowieckiej okupacji: „istniało wówczas uzasadnione domniemanie, podzielane między innymi przez Kościół, że PRL jest państwoością polską, że jej władze starają się bronić polskich interesów narodowych, że należy tego od nich oczekwać i wymagać”.

* Protektorat – typ zależności między dwoma państwami, w którym państwo silniejsze decyduje o kształcie najważniejszych polityk prowadzonych przez państwo słabsze, np. o jego politykach zagranicznej, obronnej, gospodarczej.

Źródło: A. Friszke, Spór o PRL w III Rzeczypospolitej (1989–2001).

- a) Wyjaśnij, z czego wynika rozpowszechnione wśród badaczy przekonanie, że Polska Ludowa przed 1956 r. miała cechy protektoratu.
b) Przedstaw główne tezy stawiane przez badaczy w debacie na temat poziomu autonomii PRL po 1956 r.

- 2 Dokończ zdanie. Zaznacz właściwą odpowiedź spośród podanych.

System rządów, który określała Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, miał charakter

- A prezydencki.
- B półprezydencki.
- C parlamentarno-komitekowy.
- D parlamentarno-gabinetowy.

- 3 Sformułuj argument i kontrargument do tezy: „Społeczeństwo nie miało realnego wpływu na rządzące w PRL elity komunistyczne”.
- 4 Rozstrzygnij, czy pozycja Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej jako centrum decyzyjnego wynikała bezpośrednio z *Konstytucji PRL*. Uzasadnij odpowiedź.
- 5 Przedstaw przyczyny i okoliczności wprowadzenia stanu wojennego. Podaj negatywne konsekwencje społeczne i gospodarcze tego wydarzenia.
- 6 Omów cechy sztuki socrealistycznej na podstawie zamieszczonych materiałów graficznych.

Praca z ilustracją

- 7 Z badań opinii publicznej wynika, że wśród przedstawicieli starszego pokolenia można znaleźć osoby oceniające PRL bardzo krytycznie oraz takie, które mają pozytywny stosunek do czasów Polski Ludowej. Znacząca część tej grupy wiekowej wyraża również opinię, że na rzeczywistość w epoce komunizmu składały się elementy zarówno pozytywne, jak i negatywne. Zastanówcie się wspólnie, jakie czynniki mogą decydować o takim zróżnicowaniu ocen dotyczących okresu PRL.
- 8 Odszukaj w internecie nagranie lub film z pieśnią „Mury” w wykonaniu Jacka Kaczmar skiego. Określ, jakie czynniki mogły zdecydować o tym, że stała się ona nieoficjalnym hymnem Solidarności. Zwróć uwagę na warstwę muzyczną i tekst tego utworu.
- 9 Napisz dwustronicowe wypracowanie na temat konfliktu między Kościółem katolickim a władzami PRL w latach 60. XX w. Omów jego przyczyny i podaj przykłady działań podejmowanych przez obie strony. Uwzględnij zagadnienie obchodów dwóch rocznic: tysiąclecia chrztu Polski oraz tysiąclecia państwa polskiego.

Na forum klasy

2

Transformacja ustrojowa

pierestrojka | obrady Okrągłego Stołu | wybory czerwcowe | Jesień Narodów |
gruba kreska | wojna na górze | dekomunizacja | lustracja

W 1989 r. rozpoczął się w Polsce proces transformacji ustrojowej. Umożliwiły go przemiany, które od 1985 r. dokonywały się w Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich, jednak sam jego przebieg był uwarunkowany sytuacją wewnętrzną, m.in. faktem, że w PRL istniała silna, zorganizowana opozycja. W jakich okolicznościach rozpoczęły się przeobrażenia ustrojowe w Polsce? Co ustalono przy Okrągłym Stole? W jaki sposób dokonywały się przemiany ustrojowe w innych krajach Europy Środkowo-Wschodniej? Jaki był stosunek nowych polskich elit politycznych do rozliczenia reżimu komunistycznego?

■ Przemiany w Związku Sowieckim

Od początku lat 80. XX w. Związkowi Sowieckiemu zaczął narastać kryzys społeczno-ekonomiczny. W znacznej mierze wynikał on z niewydolności gospodarki centralnie planowanej. Dość istotny wpływ na sytuację ekonomiczną ZSRS miały również działania USA na arenie międzynarodowej. Amerykanie doprowadzili m.in. do spadku światowych cen surowców strategicznych (np. ropy, gazu), których eksport zapewniał Sowietom duże zyski. Dodatkowo słaba pozycja ZSRS na arenie międzynarodowej, co wynikało przede wszystkim z niepowodzeń armii sowieckiej w wojnie w Afganistanie. W takiej sytuacji wśród przywódców sowieckich zaczęło upowszechniać się przekonanie o konieczności zreformowania państwa.

W 1985 r. na czele Komunistycznej Partii Związku Sowieckiego stanął zwolennik reform **Michaił Gorbaczow**. Przemiany, które rozpoczęła administracja Gorbaczowa, nazwano **pierestrojką** (ros. „przebudowa”). Obejmowały one m.in.:

- ▶ częściowe urynkowienie gospodarki,
- ▶ poszerzenie zakresu praw obywatelskich,
- ▶ poprawę relacji z państwami zachodnimi,
- ▶ ograniczenie władzy biurokracji państwowej i partyjnej,
- ▶ złagodzenie cenzury oraz zwiększenie dostępu obywateli do informacji na temat działań państwa (ros. *glasnost*, czyli „jawność”).

Wszystkie te elementy miały nadać systemowi sowieckiemu nową formę, bardziej odpowiadającą realiom ostatnich dekad XX w. Zakładano również, że umożliwiają one ZSRS utrzymanie pozycji globalnego supermocarstwa. Plan ten jednak się nie powiodł. Dodatkowo w poszczególnych republikach zaczęły narastać dążenia niepodległościowe i w 1991 r. Związek Sowiecki się rozpadł.

Reformy Gorbaczowa uruchomiły swoisty efekt domina. Przywódcy innych państw komunistycznych zainicjowali – za przyzwoleniem Moskwy – podobne przemiany także w swoich krajach. Rozpoczętego procesu demokratyzacji nie dało się już zatrzymać, przez co doprowadził on do całkowitego demontażu systemów komunistycznych.

W 1988 r. Michaił Gorbaczow (na zdjęciu z bukietem kwiatów) złożył wizytę w Polsce. Znaczna część społeczeństwa wiązała z tym wydarzeniem nadzieję na rozpoczęcie przemian również w PRL.

■ Działalność NSZZ „Solidarność”

Po fali strajków w 1980 r. powstał **NSZZ „Solidarność”**, wokół którego skupili się działacze opozycji antykomunistycznej w Polsce. Utworzenie tej organizacji było efektem podpisania tzw. **porozumień sierpiennych**, w których władze zgodziły się zrealizować postulaty robotników. Po raz pierwszy od lat 40. XX w. partia komunistyczna przyzwała legalnie działać organizacji od niej niezależnej. Zgodnie z ustaleniami między rządzącymi a przedstawicielami związku poszerzono również zakres wolności obywatelskich i ograniczono cenzurę, m.in. legalnie zaczął się ukazywać organ prasowy NSZZ – „*Tygodnik Solidarność*”.

Kilkanaście miesięcy od podpisania porozumień sierpiennych do początku stanu wojennego określa się jako **karnawał Solidarności** albo jako okres tzw. pierwszej Solidarności. W tym czasie do do związku należało ok. 10 mln obywateli. Zaczęły także powstawać inne legalne organizacje niepodporządkowane władzy, np. Niezależne Zrzeszenie Studentów.

Po wprowadzeniu stanu wojennego wielu działaczy Solidarności zostało internowanych, wielu – z obawy o swoją przyszłość – udało się na emigrację, a sama organizacja została rozwiązana. Pozostali na wolności opozycjonisci kontynuowali działalność w podziemiu – część przywódców, którzy uniknęli internowania, powołała tajną Tymczasową Komisję Koordynacyjną NSZZ „Solidarność”, która miała kierować strukturami związku w skali kraju. Po zniesieniu stanu wojennego w 1983 r. władze stopniowo zaczęły zwalniać z ośrodków odosobnienia działaczy związkowych, którzy ponownie zaangażowali się w działalność opozycyjną.

Czy wiesz, że...

W czasie stanu wojennego wśród związkowców zaczęły pogłębiać się różnice zdań w kwestii strategii dalszych działań. W 1982 r. część działaczy z Wrocławia powołała do życia organizację Solidarność Walcząca. Wzywała ona do stosowania radykalnych metod w walce z systemem i postulowała budowę demokratycznego, suwerennego państwa.

Czy wiesz, że...

Niektórzy badacze uważają, że obywatelska aktywność podczas karnawału Solidarności była przejawem **rewolucji ducha**, którą zainicjował Jan Paweł II w trakcie swojej pierwszej pielgrzymki do Polski w czerwcu 1979 r. Papież odwiedziłówczas Warszawę, Gniezno, Częstochowę, Kraków, Kalwarię Zebrzydowską, Wadowice, Oświęcim i Nowy Targ. Pielgrzymka odbyła się pod hasłem *Gaude Mater Polonia* (tac. „Raduj się, Matko Polsko”). Na każdym etapie swojej wizyty Ojciec Święty witany był przez tłumy wiernych, którzy z aplauzem wsłuchiwały się w wygłasiane przez niego homilie. Podczas mszy świętej w Warszawie Jan Paweł II wygłosił słynną frazę: „Niech zstąpi Duch Twój i odnowi oblicze ziemi. Tej ziemi”. Dla wielu Polaków słowa te niosły nadzieję na zmiany w kraju. Działacze antykomunistyczni odbierali je także jako wezwanie do działania.

■ Demontaż komunizmu w Polsce

Kryzys lat 80. i sytuacja w Związku Sowieckim skłoniły polskich komunistów do poszukiwania drogi porozumienia z antykomunistyczną opozycją. Choć Solidarność została osłabiona w okresie stanu wojennego, to nadal posiadała legitymację do reprezentowania tej części społeczeństwa polskiego, która oczekiwała zmian.

Dążenia rządzących do zawarcia kompromisu z opozycją nasiliły się w 1988 r. Wiosną i latem tego roku przez całą Polskę przelała się fala strajków. Były one bezpośrednią reakcją na bardzo wysokie podwyżki cen. Późnym latem przedstawiciele PZPR rozpoczęli wstępne negocjacje z przywódcami Solidarności – w role mediatorów wcielili się duchowni Kościoła katolickiego. Wkrótce władze oficjalnie ogłosili zamiar zorganizowania rozmów przy **Okrągłym Stole** z udziałem reprezentantów różnych środowisk społecznych i pracowniczych. W połowie września strona rządowa i opozycja solidarnościowa zaczęły ustalać zasady i porządek przyszłych negocjacji politycznych.

Obrady Okrągłego Stołu

Negocjacje przedstawicieli władzy i obozu solidarnościowego trwały od 6 lutego do 5 kwietnia 1989 r. Uczestniczyła w nich również strona kościelna. Do obrad nie zostali dopuszczeni działacze tych ugrupowań opozycyjnych, które były uznawane przez komunistów za radykalne, np. Solidarności Walczącej, Konfederacji Polski Niepodległej.

Rozmowy odbywały się w trzech głównych zespołach: do spraw gospodarki i polityki społecznej, do spraw reform politycznych oraz do spraw pluralizmu związkowego. Spotykały się również podzespoły tematyczne i grupy robocze. Poszczególne posiedzenia odbywały się w kilku miejscach. Uroczyste otwarcie i zamknięcie negocjacji zorganizowano w ówczesnym gmachu Urzędu Rady Ministrów PRL, czyli w dzisiejszym Pałacu Prezydenckim. Ustawiono tam okrągły stół, przy którym zasięli wszyscy członkowie oficjalnych delegacji.

Obrady zakończyły się zawarciem porozumienia. Jego najważniejsze punkty zakładały:

- ▶ przeprowadzenie częściowo wolnych wyborów do Sejmu: 65% miejsc, czyli 299 mandatów, zagwarantowano PZPR, ZSL i SD oraz organizacjom z nimi współpracującym; 35% miejsc, czyli 161 mandatów, miało zostać obsadzone w sposób demokratyczny;
- ▶ przywrócenie Senatu składającego się ze 100 senatorów – wybory do izby wyższej miały być w pełni wolne;

- ▶ likwidację Rady Państwa i ustanowienie urzędu Prezydenta PRL – miał on być wybierany przez Zgromadzenie Narodowe na 6-letnią kadencję;
- ▶ zmianę ustawy o stowarzyszeniach w taki sposób, by była możliwa ponowna rejestracja NSZZ „Solidarność” oraz innych organizacji działających dotychczas w podziemiu;
- ▶ stopniowe wprowadzanie pluralizmu mediów – komuniści zgodzili się na reaktywowanie „Tygodnika Solidarność” i wydawanie przez opozycję własnej gazety codziennej – „Gazety Wyborczej”, a także zobowiązały się zapewnić przeciwnikom rządu dostęp do mediów publicznych.

Osoby pełniące najwyższe funkcje państwowe w ostatnich latach PRL

I sekretarz KC PZPR	<ul style="list-style-type: none"> • gen. Wojciech Jaruzelski (1981–1989 r.) • Mieczysław Rakowski (1989 r.)
Przewodniczący Rady Państwa	<ul style="list-style-type: none"> • gen. Wojciech Jaruzelski (1985–1989 r.)
Prezydent PRL	<ul style="list-style-type: none"> • gen. Wojciech Jaruzelski (1989 r.)
Premier	<ul style="list-style-type: none"> • Zbigniew Messner (1985–1988 r.) • Mieczysław Rakowski (1988–1989 r.) • gen. Czesław Kiszczak (1989 r.) • Tadeusz Mazowiecki (1989 r.)

Uczestnicy obrad okrąglostołowych

Oficjalne delegacje na rozmowy liczyły ok. 50 osób. Jednak w sumie w negocjacjach uczestniczyło ok. 700 osób. Wiele z nich pełno potem najbardziej eksponowane funkcje w państwie, m.in. prezydentów, premierów, ministrów czy parlamentarzystów. W poniższej tabeli podano nazwiska niektórych uczestników obrad.

Strona rządowa	Strona opozycyjna	Strona kościelna
Czesław Kiszczak Aleksander Kwaśniewski Leszek Miller Stanisław Ciosek Alfred Miodowicz Aleksander Gieysztor Janusz Reykowski	Lech Wałęsa Tadeusz Mazowiecki Bronisław Geremek Jacek Kuroń Władysław Frasyniuk Adam Michnik Lech Kaczyński	ks. Alojzy Orszulik ks. Bronisław Dembowski bp Janusz Narzyński (Kościół Ewangelicko-Augsburski w RP)

Wybory czerwcowe

Jedno z najważniejszych postanowień obrad Okrągłego Stołu dotyczyło zorganizowania częściowo wolnych wyborów do Sejmu i w pełni wolnych wyborów do przywróconego Senatu. Głosowania te odbyły się w dwóch turach 4 i 18 czerwca 1989 r., dlatego są określane jako **wybory czerwcowe**.

Ponieważ w wyniku porozumień okrągłostopowych stronie rządowej zagwarantowano 299 mandatów w Sejmie, prawdziwie demokratyczna rywalizacja toczyła się o jedynie 161 mandatów poselskich oraz o wszystkie 100 mandatów senatorskich. Oficjalnie o te miejsca w parlamencie ubiegały się osoby bezpartyjne, jednak w rzeczywistości rywalizacja toczyła się między kandydatami popieranymi przez obóz rządowy a kandydatami zgłoszonymi przez **Komitet Obywatelski „Solidarność”**, któremu szefował **Lech Wałęsa** (dlatego Komitet nazywano „drużyną Wałęsy”). Sam Wałęsa zrezygnował ze startu w wyborach, podobnie jak niektórzy pozostali liderzy obozu solidarnościowego, m.in. Tadeusz Mazowiecki.

Wybory zakończyły się zdecydowanym zwycięstwem opozycji. Zdobyła ona wszystkie możliwe do uzyskania mandaty poselskie oraz aż 99 mandatów senatorskich (spośród 100). Klęska komunistów była niepodważalna, co jednoznacznie świadczyło o tym, że społeczeństwo domaga się zmian ustrojowych. Negatywnym zaskoczeniem była natomiast dość niska frekwencja, która wyniosła 62%.

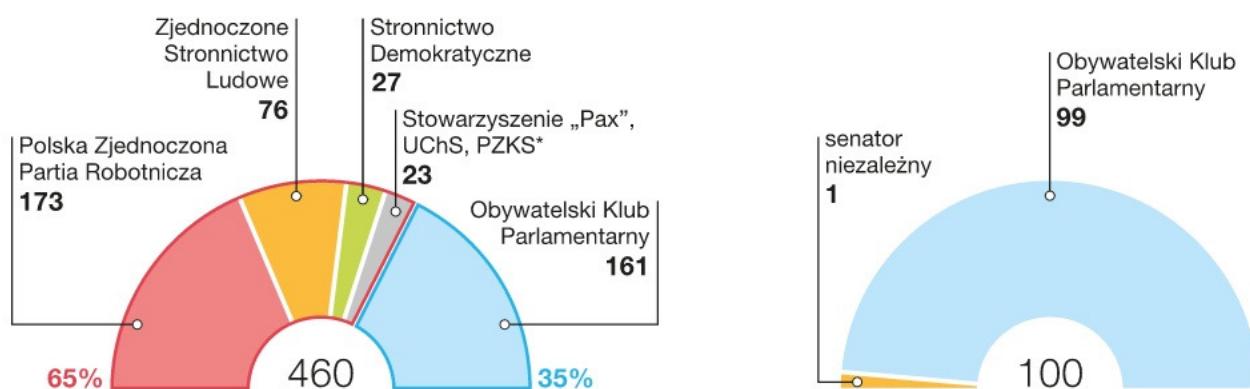
Wybór prezydenta i premiera

W nowo wybranym parlamencie posłowie i senatorowie reprezentujący opozycję utworzyli **Obywatelski Klub Parlamentarny (OKP)**. Zgodnie z porozumieniem zawartym przy Okrągłym Stole jednym z pierwszych zadań parlamentarzystów był wybór Prezydenta PRL. Strona rządowa zaproponowała kandydaturę **gen. Wojciecha Jaruzelskiego**, czemu sprzeciwiała się większość parlamentarzystów Solidarności. Ostatecznie Jaruzelski został wybrany, ale zaledwie jednym głosem przewagi, co sprawiło, że jego mandat do rządzenia był niezwykle słaby.

Porażką komunistów zakończyła się natomiast próba sformowania rządu. Misję jego utworzenia prezydent Jaruzelski powierzył **gen. Czesławowi Kiszczakowi**, który jednak nie zdołał zbudować większości sejmowej. Udało się to natomiast OKP, który pozyskał do współpracy dotychczasowych sojuszników PZPR – ZSL i SD. Dzięki temu powołano pierwszego niekomunistycznego premiera polskiego rządu po II wojnie światowej – został nim **Tadeusz Mazowiecki**. Wydarzenie to odegrało istotną rolę w przemianach ustrojowych w Europie Środkowo-Wschodniej, określanych jako Jesień Narodów (→ zob. tabelę na s. 218).

Nowa koalicja musiała uwzględnić fakt, że partia komunistyczna ciągle kontrolowała większość instytucji państwowych, a funkcję prezydenta sprawował Wojciech Jaruzelski. Zawarto więc porozumienie, zgodnie z którym w skład rządu weszli także przedstawiciele PZPR.

Podział mandatów w Sejmie i w Senacie po wyborach czerwcowych

* UChS – Unia Chrześcijańsko-Społeczna, PZKS – Polski Związek Katolicko-Społeczny

DEMOKRATYZACJA SYSTEMU POLITYCZNEGO W POLSCE

Demokratyzację w Polsce zapoczątkowało porozumienie zawarte przy Okrągłym Stole między stroną rządową a opozycją. Początkowo przeobrażenia ustrojowe przebiegały zgodnie z tymi ustaleniami, jednak już latem 1989 r. sprawy przybrały inny obrót, niż wstępnie zakładali to rządzący komuniści. Za wydarzenie, które zamknęło okres demokratycznych przemian, jest zwykle uznawane uchwalenie nowej konstytucji w 1997 r.

Tadeusz Mazowiecki był jednym z czołowych działaczy Solidarności i bliskim doradcą Lecha Wałęsy.

29 XII 1989 r.

W kolejnej nowelizacji konstytucji Sejm:

- zmienił nazwę państwa na „Rzeczpospolita Polska”,
- zmodyfikował godło państwowego (orzeł otrzymał koronę),
- wprowadził demokratyczne zasady ustrojowe: suwerenności narodu, pluralizmu politycznego, państwa prawa.

24 VIII 1989 r.

Sejm powołał Tadeusza Mazowieckiego na premiera – był on pierwszym niekomunistycznym szefem rządu po II wojnie światowej. 12 października jego gabinet uzyskał wotum zaufania.

29 I 1990 r.

Polska Zjednoczona Partia Robotnicza zdecydowała o samorozwiązaniu. W jej miejscu powołano Socjaldemokrację Rzeczypospolitej Polskiej.

8 III 1990 r.

Sejm uchwalił pakiet ustaw powołujących samorząd terytorialny w gminach.

25 XI i 9 XII 1990 r.

Przeprowadzono pierwsze powszechnie i wolne wybory prezydenckie. Zwyciężył w nich Lech Wałęsa.

7 IV 1989 r.

Sejm PRL uchwalił szereg ustaw realizujących porozumienia Okrągłego Stołu, m.in. znowelizowano Konstytucję PRL (powołano urząd Prezydenta PRL, przywrócono Senat) oraz przyjęto nową ordynację wyborczą do parlamentu.

6 II–5 IV 1989 r.

W wyniku obrad Okrągłego Stołu zostało zawarte porozumienie, które przewidywało wprowadzenie pewnych zmian demokratyzujących system polityczny.

17 VIII 1989 r.

Solidarność, Zjednoczone Stronnictwo Ludowe i Stronnictwo Demokratyczne zawarły porozumienie w sprawie powołania rządu.

4 i 18 VI 1989 r.

Wybory do Sejmu i Senatu (tzw. wybory czerwcowe) zakończyły się sukcesem opozycji solidarnościowej.

Plakat wyborczy Solidarności z kampanii przed wyborami czerwcowymi

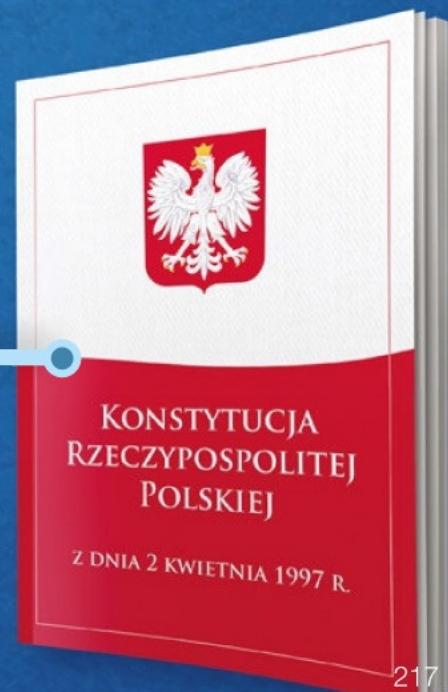

17 X 1992 r.

Uchwalono tzw. małą konstytucję – jej przepisy wprowadziły zasadę trójpodziału władzy i uregulowały relacje między organami ustawodawczymi i wykonawczymi.

27 X 1991 r.

Odbłyły się pierwsze w pełni wolne wybory parlamentarne – większość mandatów zdobyły ugrupowania wywodzące się z obozu solidarnościowego.

2 IV 1997 r.

Zgromadzenie Narodowe uchwaliło Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej. Weszła ona w życie 17 października tego roku – po tym, jak zatwierdził ją naród w ogólnokrajowym referendum.

■ Jesień Narodów w Europie Środkowo-Wschodniej

W większości państw bloku wschodniego proces odchodzenia od komunizmu przebiegał pokojowo. Wybuchały strajki i protesty społeczne, a rządzący najczęściej decydowali się na zawarcie porozumienia z opozycją. Bardziej burzliwy przebieg miały tylko wydarzenia w Rumunii.

Węgry	<ul style="list-style-type: none"> Wiosną 1988 r. rozpoczęły się masowe demonstracje opozycji demokratycznej. Pod jej naciskiem ustąpił dotychczasowy przywódca János Kádár, a władzę przejęła grupa reformatorów z partii komunistycznej. Latem 1989 r. odbyły się obrady Trójkątnego Stołu z udziałem reprezentantów rządu, opozycji oraz organizacji społecznych i zawodowych. W marcu 1990 r. przeprowadzono pierwsze w tej części Europy wolne wybory parlamentarne. Zwyciężyła w nich demokratyczna opozycja, której przedstawiciele utworzyli rząd.
Niemiecka Republika Demokratyczna	<ul style="list-style-type: none"> Na początku 1989 r. rozpoczęły się protesty opozycji, które znacznie nasiliły się w drugiej połowie roku pod wpływem wydarzeń w Polsce i na Węgrzech. 9 listopada władze NRD zezwoliły na otwarcie przejść granicznych w Berlinie, a mieszkańcy wschodniej części miasta zaczęli tłumnie przechodzić do części zachodniej. Rozpoczęło się także niszczenie samego muru berlińskiego, odzielającego dwie części obecnej stolicy Niemiec. W odpowiedzi na te wydarzenia kanclerz Republiki Federalnej Niemiec Helmut Kohl ogłosił plan zjednoczenia obu państw niemieckich. W marcu 1990 r. w NRD odbyły się wolne wybory do parlamentu. Zwyciężyła w nich opozycja, która opowiedziała się za zjednoczeniem RFN i NRD, co nastąpiło 3 października 1990 r.
Czechosłowacja	<ul style="list-style-type: none"> Pierwsze protesty opozycji odbyły się już w 1988 r., jednak demonstracje na masową skalę zaczęły się jesienią 1989 r. W listopadzie 1989 r. doszło do tzw. aksamitnej rewolucji. Po tym jak policja brutalnie rozprędziła manifestację w Pradze, protesty i strajki objęły cały kraj. Rządzący zostali zmuszeni do ustępstw: dotychczasowe kierownictwo partii komunistycznej podało się do dymisji, powołano rząd z udziałem opozycji, a pod koniec grudnia parlament wybrał na prezydenta przywódcę obozu demokratycznego – Václava Havla. W czerwcu 1990 r. odbyły się wolne wybory do parlamentu, w których zwyciężyła dotychczasowa opozycja.
Bułgaria	<ul style="list-style-type: none"> Protesty przeciwników systemu komunistycznego rozpoczęły się jesienią 1989 r. Wskutek nacisków społeczeństwa na szczytach władzy doszło do zmian: odsunięto od rządów dotychczasowego przywódcę – Teodora Źiwkowa, a ster państwa przejęli zwolennicy reform. Zmiany personalne i pewne ustępstwa ze strony rządzących (m.in. uwolnienie więźniów politycznych) nie zadowoliły jednak opozycji. W dalszym ciągu trwały protesty, zaczęły powstawać opozycyjne partie polityczne. Na początku 1990 r. rozpoczęły się rozmowy między rządzącymi a opozycją w formule okrągłego stołu. W czerwcu tego roku odbyły się wolne wybory parlamentarne, które zakończyły się jednak wygraną komunistów.
Rumunia	<ul style="list-style-type: none"> Przemiany w tym kraju rozpoczęły się w grudniu 1989 r. po tym, jak wojsko krwawo stłumiło protesty przeciwko prześladowaniom mniejszości węgierskiej (zginęło wtedy ponad 60 osób). Mimo ofiar protesty kontynuowano. W odpowiedzi na te wydarzenia w stolicy kraju Bukareszcie zorganizowano wiec poparcia dla komunistycznego przywódcy Nicolae Ceaușescu [czyt.: czałczesku]. Wiec przekształcił się jednak w demonstrację antyrządową, co zapoczątkowało rewolucję. Doszło do krwawych walk ulicznych. Wkrótce na stronę protestujących przeszło wojsko. Ceaușescu i jego żona zostali schwytani, skazani na karę śmierci i rozstrzelani. Władzę przejęła grupa reformatorów w partii komunistycznej z Ionem Iliescu na czele.

Spory o Okrągły Stół

Rozmowy przy Okrągłym Stole i wypracowany w ich ramach kompromis od początku były krytykowane przez część opozycji. Niektóre środowiska zarzucały delegacji obozu solidarnościowego, że w ogóle podjęła negocjacje ze skompromitowanym rządem komunistycznym. Ocena tych wydarzeń stała się jednym z głównych tematów sporów politycznych i historycznych w III Rzeczypospolitej.

1 Umowa Okrągłego Stołu, jaką 5 kwietnia 1989 roku zawarli rządzący Polską komuniści z demokratyczną opozycją, cieszy się dwuznaczna opinią. Niesłusznie. Była bowiem ważnym etapem na drodze wolności i niepodległości, umożliwiając zwycięstwo Solidarności w wyborach 4 czerwca, a potem utworzenie rządu Tadeusza Mazowieckiego.

Odsunięcie komunistów od władzy nie nastąpiło jednak ani szybko, ani kompletnie – dokonało się stopniowo, bez rozliczenia wszystkich zbrodni dyktatury i zadośćuczynienia jej ofiarom. Takie były koszty wynegocjowanego upadku komunizmu, co zaoszczędziło krajowi gwałtownych wstrząsów, ale pozostawiło wielu ludzi z poczuciem historycznej niesprawiedliwości.

Według rozpowszechnionego przekonania przyczyną odpuszczenia win funkcjonariuszom dawnego reżimu i braku wyrazistego zerwania z PRL była na zbyt ugodowa postawa przywódców Solidarności. Rozmowy Lecha Wałęsy i jego współpracowników z ekipą generalów Jaruzelskiego i Kiszcaka miały – zgodnie z tym punktem widzenia – dać komunistom przepustkę do III Rzeczypospolitej, pozwalając im zachować wpływy i znaczenie. Reprezentujący inne stanowisko dowodzą, że opozycja – bo to ona jest najczęściej pod przegierzem – poszła na zbyt daleko idącą ugodę, w gruncie rzeczy niepotrzebną, gdyż system realnego socjalizmu sam by się wkrótce zawalił pod ciężarem własnych niepowodzeń i klęski gospodarczej.

2 Oceny „okrągłego stołu”, już po zakończeniu jego obrad, znalazły się na łamach niezależnej prasy młodzieżowej. W większości są one krytyczne.

Podkreślano, że w istocie nic on nie zmienił w polskiej rzeczywistości politycznej, tymczasem społeczeństwo domaga się radykalnych zmian, a nie zachowania dotychczasowego *status quo* z drobnymi zmianami. Krytyce poddano także grupę opozycji skupioną wokół Wałęsy, która brała udział w obradach. W jednym ze szkolnych pism FMW [Federacji Młodzieży Walczącej] czytamy: „okrągły stół jest jedynie półśrodkiem nieprzynoszącym żadnych efektów, a jego celem jest rozładowanie napiętej sytuacji politycznej w Polsce. Czy grupa skupiona wokół Wałęsy może uznać się za opozycję? Jeżeli podejmuje rozmowy z mordercami, którzy mają śmiałość nazywać się rządem robotniczym, a potrafili w roku 1956, 1970 i 1981 strzelać do robotników, z rządem, który katował, więził i mordował wielu naszych braci walczących o Wolną i Niepodległą Polskę [...], odpowiedź musi być stanowcza. Z nieodpowiedzialnym rządem nie wolno podejmować żadnych rozmów, trzeba z nim walczyć”.

Drogi młodzię zie niezależnej i środowiska Wałęsy się rozeszły. Potwierdziły to kolejne miesiące, w których na ulicach demonstrowano bojkot czerwcowych wyborów, wyrażano sprzeciw wobec prezydentury Jaruzelskiego i desygnowania Kiszcaka na premiera. Na przełomie lat 1989 i 1990 odbyły się jeszcze akcje okupacji przez FMW, Konfederację Polski Niepodległej, Polską Partię Niepodległościową i inne organizacje niezależne siedzib PZPR [...].

Źródło: J. Skórzyński, *Rewolucja Okrągłego Stołu*.

Źródło: J. Wąsowicz, *Dość paktów z czerwonymi! Niezależne organizacje młodzieżowe wobec okrągłego stołu*.

- ?
- Wyjaśnij, co oznacza przytoczona w tekście 1. teza, że opozycja solidarnościowa uczestnicząca w obradach Okrągłego Stołu miała „dać komunistom przepustkę do III Rzeczypospolitej”.
- ?
- Przedstaw pozytywne i negatywne aspekty obrad Okrągłego Stołu, o których jest mowa w zamieszczonych fragmentach.

■ Polski spór o komunizm

W okresie transformacji ustrojowej w debacie publicznej wielokrotnie powracał temat stosunku III RP do dziedzictwa PRL. Jednym z najważniejszych problemów była kwestia odpowiedzialności komunistycznych elit politycznych za zbrodnie popełnione przez reżim. Pojawiło się pytanie, czy osoby, które pełniły w Polsce Ludowej wysokie funkcje publiczne, powinny mieć prawo do sprawowania stanowisk we władzach demokratycznej Polski. Spierano się również o to, czy należy ujawniać, kto spośród obywateli współpracował z policją polityczną – Służbą Bezpieczeństwa (SB). Współpraca ta często polegała na donosach: przekazywaniu funkcjonariuszom SB informacji o działaniach innych obywateli, szczególnie o ich zaangażowaniu w działalność opozycyjną.

Różnice zdań w sprawie rozliczenia komunizmu dość wcześnie stały się źródłem konfliktów w obozie solidarnościowym i przyczyniły się do jego rozpadu. Należy jednak pamiętać, że nie była to jedyna przyczyna rozłamu. W OKP od początku występowały również różnice ideologiczne i konflikty personalne, które z czasem tylko się pogłębiały. Już w drugiej połowie 1989 r. w OKP zaczęły powstawać frakcje i grupy, które w okresie późniejszym przekształciły się w partie polityczne.

Część działaczy obozu solidarnościowego była przeciwna radykalnym rozliczeniom. Umiarkowane środowiska wskazywały, że skoro przy Okrągłym Stole zostało zawarte porozumienie z przedstawicielami dawnego reżimu, a następnie przekazali oni władzę w sposób pokojowy, to powinni mieć prawo funkcjonować w życiu publicznym na pełnoprawnych zasadach. Argumentowano również, że usunięcie komunistów z wysokich stanowisk byłoby groźne dla państwa, gdyż po stronie opozycyjnej nie ma wystarczającej liczby odpowiednio wykwalifikowanych osób, które mogłyby ich zastąpić.

Różnice zdań w tej kwestii stały się jednym z głównych kryteriów podziału na tzw. **postsolidarnościową lewicę**, przeciwną rozliczeniom, oraz **postsolidarnościową prawicę**, opowiadającą się za tzw. dekomunizacją i lustracją (→ zob. s. 221). Pierwsze z tych środowisk skupiło się wokół Tadeusza Mazowieckiego i partii Ruch Obywatelski Akcja Demokratyczna (włączonej później do Unii Demokratycznej) – wspierała je „Gazeta Wyborcza”, której redaktorem naczelnym był Adam Michnik. Prawicę zaś utożsamiano z Jarosławem Kaczyńskim i utworzoną przez niego partią – Porozumieniem Centrum. W przestrzeni medialnej grupę tę popierał „Tygodnik Solidarność”.

❖ Gruba kreska

Konflikt w obozie solidarnościowym dotyczący rozliczeń okresu komunizmu określa się często jako spór o tzw. **grubą kreskę**. Wyrażenie to nawiązuje do słów z *exposé* Tadeusza Mazowieckiego wygłoszonego w Sejmie 24 sierpnia 1989 r. Premier użył w nim sformułowania „przeszłość oddzielamy grubą linią”. Słowa te były częścią dłuższej wypowiedzi o tym, że rząd będzie ponosił odpowiedzialność jedynie za to, co zrobi, a nie za błędy rządów komunistycznych. Jednak przedstawiciele niektórych środowisk solidarnościowych zinterpretowali je jako zapowiedź, że epoka PRL nie będzie rozliczana, a zbrodnie komunistyczne nie zostaną ukarane. W takim znaczeniu zaczęli się posługiwać wyrażeniem „gruba kreska” w debacie publicznej.

❖ Wojna na górze

W 1990 r. doszło do otwartego konfliktu między kształtującymi się postsolidarnościowymi lewicą i prawicą. Jest on nazywany **wojną na górze** – w ten sposób określił go Lech Wałęsa, ówczesny przewodniczący NSZZ „Solidarność”. Choć źródłem tego konfliktu były nieporozumienia między Mazowieckim a Wałęsą, to istotną kwestią sporną był również problem rozliczenia reżimu komunistycznego.

Główna faza wojny na górze przypadła na kampanię wyborczą przed pierwszymi powszechnymi wyborami na Prezydenta RP. Solidarnościowa lewica wspierała w nich Mazowieckiego, natomiast prawica – Wałęsę. Drugi z wymienionych kandydatów domagał się **przyspieszenia reform ustrojowych** oraz

gospodarczych i obwiniał Mazowieckiego o ich spowalnianie. Nawoływał też do odważnych decyzji w kwestii rozliczeń z przeszłością i radykalnego zerwania ze starym reżimem tam, gdzie tylko jest to możliwe.

Pierwsza tura wyborów prezydenckich odbyła się 25 listopada 1990 r. Jej zwycięzcą okazał się Lech Wałęsa, który uzyskał blisko 40% głosów. Dość niespodziewanie drugie miejsce zajął Stanisław Tymiński, a dopiero trzeci był Tadeusz Mazowiecki. 8 grudnia 1990 r. w drugiej turze triumfował Wałęsa, którego poparło 74,25% głosujących. Mazowiecki potraktował trzecie miejsce jako osobistą porażkę i po wyborach złożył dymisję z funkcji premiera.

Czy wiesz, że...

Największą niespodzianką pierwszych po-wszechnych wyborów głowy państwa w historii Polski był sukces **Stanisława Tymińskiego**.

Ten przedsiębiorca z Kanady był wcześniej dla Polaków postacią zupełnie nieznaną. W kampanii wyborczej posługiwał się populizmem i demagogią, krytykował transformację i nowe elity polityczne. To, że zajął on drugie miejsce w pierwszej turze, zyskując poparcie niemalże co czwartego Polaka, wskazywało, że w społeczeństwie narasta niezadowolenie z sytuacji w kraju.

Wyniki wyborów prezydenckich w 1990 r.

Kandydat	Partia polityczna	I tura	II tura
Lech Wałęsa	bezpartyjny (popierany przez NSZZ „Solidarność” i Porozumienie Centrum)	39,96%	74,25%
Stanisław Tymiński	bezpartyjny	23,1%	25,75%
Tadeusz Mazowiecki	bezpartyjny (popierany przez Ruch Obywatelski Akcję Demokratyczną)	18,08%	
Włodzimierz Cimoszewicz	bezpartyjny (popierany przez Socjaldemokrację Rzeczypospolitej Polskiej)	9,21%	-
Roman Bartoszcze	Polskie Stronnictwo Ludowe	7,15%	
Leszek Moczulski	Konfederacja Polski Niepodległej	2,5%	

Pierwiści premierzy III RP

Premier	Przynależność partyjna	Lata urzęduowania
Tadeusz Mazowiecki	bezpartyjny / Unia Demokratyczna	1989–1991
Jan Krzysztof Bielecki	Kongres Liberalno-Demokratyczny	1991
Jan Olszewski	Porozumienie Centrum	1991–1992
Hanna Suchocka	Unia Demokratyczna	1992–1993

Lustracja i dekomunizacja

Pierwszym rządem, który przyjął jednoznaczną postawę w kwestii rozliczenia epoki komunizmu, był gabinet **Jana Olszewskiego**. Uformował się on po pierwszych w pełni demokratycznych wyborach parlamentarnych, które odbyły się w październiku 1991 r. Wśród najważniejszych postulatów, które zamierzała zrealizować nowa Rada Ministrów, znalazło się przeprowadzenie lustracji i dekomunizacji.

Lustracja miała polegać na zbadaniu przeszłości osób pełniących funkcje publiczne w III RP (np. członków rządu i wysokich urzędników państwowych) i ustaleniu, czy współpracowały one z aparatem bezpieczeństwa państwa komunistycznego. Natomiast przez **dekomunizację** rozumiano całkowite zerwanie z dziedzictwem komunizmu oraz symboliczne usunięcie wszelkich jego pozostałości z przestrzeni publicznej. Zwolennicy tego rozwiązania domagali się wprowadzenia zakazu sprawowania funkcji publicznych przez funkcjonariuszy dawnego reżimu. Na poziomie symbolicznym dekomunizacja zakładała zmianę nazw ulic i placów nawiązujących do komunistycznej historii oraz usunięcie tych patronów instytucji publicznych, którzy byli związani z poprzednim systemem lub wprost

go wspierali. Postulaty dekomunizacji i lustracji pojawiały się także w innych państwach postkomunistycznych i w większości z nich zostały zrealizowane, w mniejszej lub większej skali (→ zob. przykład).

Próba przeprowadzenia lustracji przez rząd Olszewskiego zakończyła się niepowodzeniem i przyczyniła się do jego upadku. W maju 1992 r. Sejm przyjął uchwałę, w której zobowiązał ówczesnego ministra spraw wewnętrznych Antoniego Macierewicza do ujawnienia nazwisk tajnych współpracowników służb bezpieczeństwa wśród osób pełniących najwyższe funkcje w państwie. Gdy okazało się, że na przygotowanej przez ministra liście znalazły się nazwiska wielu parlamentarzystów, członków rządu, a nawet urzędującego prezydenta, we współpracy z Lechem Wałęsa w Sejmie uformowała się większość, która w nocy z 4 na 5 czerwca 1992 r. odwołała rząd Olszewskiego.

Procedury lustracyjne wprowadzono dopiero na mocy ustawy z 1997 r. Nakładają one na osoby, które ubiegają się o ważne stanowiska publiczne, obowiązek złożenia **oświadczenia**

lustracyjnego. W dokumencie tym dany polityk lub urzędnik musi zadeklarować, czy współpracował z komunistycznymi służbami bezpieczeństwa, czy też nie. Następnie oświadczenie jest weryfikowane przez odpowiednie instytucje (→ zob. przykład na s. 136). Jeśli okaże się, że dana osoba zataiła współpracę, jest uznawana za **kłamcę lustracyjnego** i w konsekwencji otrzymuje zakaz pełnienia funkcji publicznych przez 10 lat.

Spór o rozliczenia z okresem PRL toczył się w Polsce przez ponad dwadzieścia lat. Kolejne rządy – w zależności od ich stosunku do tego problemu – wprowadzały nowe regulacje prawne z tego zakresu. Zwolennicy dekomunizacji i lustracji wskazywali, że przywracają one sprawiedliwość i są formą moralnego zadośćuczynienia ofiarom reżimu komunistycznego. Przekonywali również, że rozliczenia pozwolą Polsce wyjść z **postkomunizmu**, czyli z przejściowej fazy ewolucji systemu politycznego, w którym zachowały się jeszcze pozostałości po poprzednim reżimie (będzie o tym mowa w temacie 5. w tym rozdziale).

Przykład

Dekomunizacja i lustracja w Niemczech

Zadanie przeprowadzenia rozliczeń w Niemczech powierzono specjalnej instytucji, którą potocznie nazywa się **instytutem Gaucka** lub **urzędem Gaucka** (od nazwiska jej pierwszego szefa Joachima Gaucka). Utworzono ją w 1990 r., a jej działalność polega do dziś na udostępnianiu dokumentów dawnej służby bezpieczeństwa NRD, czy tzw. Stasi, a także na prowadzeniu badań naukowych na podstawie tych źródeł oraz projektów edukacyjnych. Instytut Gaucka zajmuje się także sprawdzaniem na wniosek instytucji publicznych, czy zatrudnione w nich osoby nie były agentami lub pracownikami Stasi. W latach 90. takiej procedurze poddano większość pracowników sektora publicznego w byłej NRD. W przypadku stwierdzenia powiązań danej osoby ze służbą bezpieczeństwa pracodawca miał prawo ją zwolnić. Do takich sytuacji najczęściej dochodziło wtedy, gdy fakty wynikające z dokumentów Stasi były bardzo obciążające dla zlustrowanego urzędnika.

Dekomunizacja i lustracja w Czechosłowacji

Czechosłowacja była pierwszym państwem Europy Środkowo-Wschodniej, w którym przeprowadzono dekomunizację i lustrację. W 1991 r. uchwalono ustawę, która na 5 lat wprowadziła zakaz zatrudniania na stanowiskach kierowniczych w sektorze publicznym (w administracji, wojsku, wymiarze sprawiedliwości, przedsiębiorstwach państwowych, mediach) osób, które były pracownikami lub współpracownikami służb bezpieczeństwa albo które pełniły wysokie funkcje w partii komunistycznej od szczebla powiatowego wzwyż. Wszyscy pracownicy sektora publicznego zostali zobowiązani do przedstawienia zaświadczenie o tym, że nie mieli związków z bezpieczeństwem czechosłowacką. Po rozpadzie federacji w Czechach obowiązywanie omawianej ustawy zostało bezterminowo przedłużone, natomiast w Słowacji wygasła ona w 1996 r.

Ćwiczenia

WYPEŁNIJ W ZESZYCIE

- 1 Przeczytaj tekst i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

W 1989 r. – inaczej niż osiem lat wcześniej – brak było nie tylko presji Moskwy, ale i jej akceptacji dla ewentualnych rozwiązań siłowych. Skurczyły się też – wskutek rozpoczętego już wówczas na dużą skalę procesu uwłaszczenia – szeregi najbardziej operatywnych funkcjonariuszy aparatu władzy, którzy skłonni byli bronić za wszelką cenę ustroju w jego dotychczasowej postaci. Radykalny odłam opozycji (reprezentowany przede wszystkim przez Solidarność Walczącą i KPN [Konfederację Polski Niepodległej]), który hipotetycznie mógłby zagrozić komunistycznej elicie w krytycznym dla niej momencie, był słaby, skłoczony wewnętrznie i w dużym stopniu spenetrowany przez służby specjalne. Nieudana próba wprowadzenia stanu wyjątkowego mogła go jednak wzmacnić i spowodować wybuch rzeczywistej, a nie reglamentowanej rewolucji. Tym bardziej że w MSW zdawano sobie sprawę, iż – jak stwierdzał jeden z raportów Departamentu V – „stan gospodarki pogarsza się w coraz szybszym tempie”. Równocześnie zaś więcej niż powściągliwa reakcja liderów Solidarności na własne zwycięstwo oraz ich słabo maskowany strach przed reakcją rządzących generalów [...] otworzyły przed ekipą Jaruzelskiego szansę utrzymania w mocy niektórych elementów kontraktu Okrągłego Stołu. Realizacją takiego właśnie, ewolucyjnego scenariusza był też zainteresowany ZSRR oraz państwa zachodnie (z USA na czele), które obawiały się, że niepokoje społeczne w Polsce zachwieją pozycję Michaiła Gorbaczowa.

Źródło: A. Dudek, *Kryzys systemu komunistycznego w Polsce lat osiemdziesiątych*.

- a) Wymień przejawy kryzysu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, o których jest mowa w tekście.
- b) Wyjaśnij, jakie okoliczności – w opinii autora – zdecydowały o ewolucyjnym przebiegu przemian politycznych w Polsce.
- 2 Wymień najważniejsze postanowienia porozumienia zawartego przy Okrągłym Stole. Rozważ, czy treść tych ustaleń umożliwiała PZPR utrzymanie władzy w kraju.
- 3 Wyjaśnij, w jakich okolicznościach Tadeusz Mazowiecki objął urząd Prezesa Rady Ministrów.
- ! 4 Przyporządkuj do wymienionych procesów i wydarzeń państwa, w których do nich doszło.

- obrady Trójkańskiego Stołu **A**
obalenie muru berlińskiego **B**
wybory czerwcowe **C**
pierestrojka **D**
aksamitna rewolucja **E**

- 1 Czechosłowacja
2 ZSRS
3 Węgry
4 Bułgaria
5 Polska
6 NRD

- 5 Wyjaśnij, jakich zagadnień dotyczył spór wokół tzw. grubej kreski, który toczył się w Polsce w okresie przemian ustrojowych.
- ! 6 Poszukaj w dostępnych źródłach informacji na temat programu tzw. trzeciej niepodległości, który sformułował Jan Paweł II podczas swojej pielgrzymki do Polski w 1991 r. Przedstaw wysunięte wówczas przez papieża postulaty dotyczące organizacji państwa i społeczeństwa.

3

Partie polityczne

cechy i funkcje partii politycznych | rodzaje partii politycznych | systemy partyjne | polska scena polityczna po 1989 r. | finansowanie partii politycznych

Z badań opinii publicznej wynika, że w większości państw europejskich określone partie polityczne nie cieszą się najlepszą oceną społeczeństwa. Trudno jednak wyobrazić sobie sprawnie funkcjonujące państwo demokratyczne bez tych organizacji. Jakie więc funkcje pełnią partie w systemie politycznym i czym się charakteryzują? Jakie typy partii można wyróżnić? Czym jest system partyjny i jakie może przybierać kształty? Jak zmieniała się polska scena polityczna po 1989 r.? Z jakich źródeł partie w Polsce mogą pozyskiwać środki na swoją działalność?

Czym jest partia polityczna?

Partia polityczna to dobrowolna organizacja dążąca do zdobycia lub utrzymania władzy w państwie, aby zrealizować swój program polityczny. Ugrupowania tego typu często wykorzystują w swoich nazwach takie słowa, jak: „ruch”, „stronnictwo”, „unia”, „związek”, „plataforma” – o tym, czy dana organizacja jest partią

polityczną, decydują jej charakterystyczne cele i funkcje (→ zob. tabelę poniżej). Do najważniejszych cech partii politycznych zalicza się:

- ▶ własny program polityczny, realizowany po zdobyciu władzy przez dane ugrupowanie;
- ▶ wewnętrzną hierarchię, w której najwyższe miejsce zajmuje lider (np. przewodniczący);
- ▶ zorganizowanie partyjnych działaczy w strukturach lokalnych i centralnych;
- ▶ sformalizowany charakter przynależności – aby stać się członkiem partii, należy spełnić szereg wymogów formalnych.

Struktura partii

Partie polityczne wyróżnia stała struktura hierarchiczna – wewnętrzne organy lokalne są w niej podporządkowane wewnętrznym organom ogólnokrajowym. Zwykle na szczyt hierarchii stoi organ jednoosobowy, np. przewodniczący. Członków danego ugrupowania można podzielić na trzy kategorie: elitę partyjną, aktywistów i pozostałych działaczy.

Funkcje partii politycznych

Funkcja wyborcza	Obejmuje działania związane z udziałem w wyborach, m.in. tworzenie i prezentację programu oraz dobór i promocję kandydatów na stanowiska państwowe. Funkcja ta realizowana jest także po zwycięskich wyborach, kiedy rządząca partia dąży do utrzymania władzy po kolejnym głosowaniu.
Funkcja rządzenia	Polega na decydowaniu o kierunku polityki państwa. Do innych zadań partii z tego zakresu należy obsadzanie stanowisk państwowych oraz pośredniczenie między organami władzy a społeczeństwem.
Funkcja kształtowania opinii publicznej	Ugrupowanie polityczne promuje swój program oraz wartości, idee i inicjatywy, tak by pozyskać jak największe poparcie społeczne. W ramach realizacji tej funkcji partie prowadzą dialog ze społeczeństwem, by dostosować hasła wyborcze do potrzeb swojego elektoratu.
Wyrażanie interesów obywateli i grup społecznych	Partie polityczne reprezentują w życiu publicznym określone klasy i warstwy czy grupy społeczne. To przede wszystkim członkowie tych zbiorowości udzielają danym ugrupowaniom poparcia w wyborach.
Rekrutacja elit politycznych	Polega na przygotowywaniu członków partii do pełnienia wysokich funkcji publicznych, np. w rządzie, parlamencie, samorządzie.

■ Podział partii politycznych

Jeden z najpopularniejszych podziałów uwzględnia zróżnicowanie programowe i światopoglądowe partii i wyodrębnia na scenie politycznej lewicę, prawicę i centrum. Wadą tej klasyfikacji jest jednak jej duża ogólność, dla tego często dodatkowo wyodrębnia się ugrupowania centroprawicowe i centrolewicowe, a także skrajnie prawicowe i skrajnie lewicowe.

Drugi istotny podział nawiązuje do ideologii, do których odwołują się partie polityczne. W związku z tym można wyróżnić m.in. ugrupowania konserwatywne, chadeckie, liberalne, socjaldemokratyczne, komunistyczne, zielonych itp. Są też partie, których programy zawierają elementy kilku różnych ideologii. Na przykład ugrupowania socjoliberalne łączą postulaty wolnorynkowe z przekonaniem, że rolą państwa jest zapewnienie obywatelom pewnego minimum socjalnego, a partie konserwatywno-liberalne bronią tradycji w życiu społecznym i zasad wolnorynkowych w sferze gospodarczej. Jedną z form przedstawienia podziału na prawicę, lewicę i centrum oraz różnic ideologicznych między partiami jest diagram Nolana (→ zob. schemat poniżej).

Inna klasyfikacja wyróżnia partie **systemowe** (konstytucyjne) i **antysystemowe** (rewolucyjne). Pierwsze akceptują obowiązujący ustroj polityczny i przyjęte w nim reguły rywalizacji o władzę (w ramach wyborów), dru-

gie natomiast dążą do obalenia dotychczasowego porządku i przejęcia władzy w państwie wskutek politycznego przewrotu.

Wśród partii systemowych odrębną grupę tworzą **partie protestu**, które dążą do daleko idącej zmiany polityki państwa w wybranym obszarze, np. w sprawach zagranicznych, gospodarce czy wobec problemu migracji. Nie kwestionują one natomiast zasad systemu demokratycznego.

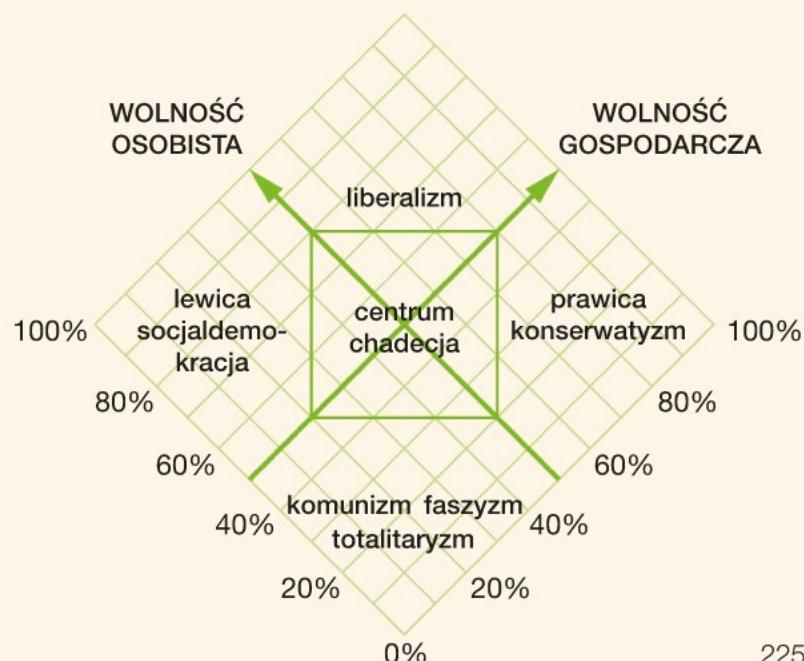
Partie można również podzielić na **masowe** i **kadrowe**. Pierwsze z nich mają rozbudowane struktury i dążą do pozyskania jak największej liczby członków. Bardzo często są z nimi powiązane różne organizacje społeczne (stowarzyszenia, związki zawodowe). Natomiast partie kadrowe zrzeszają znacznie mniejszą liczbę osób, które często zajmują się polityką zawodowo i są bardzo aktywne w przestrzeni publicznej.

Czy wiesz, że...

Badacze wskazują, że wiele współczesnych partii można sklasyfikować jako ugrupowania typu *catch all* (ang. „złapać wszystkich”) lub *big tent* (ang. „duży namiot”). Organizacje partyjne tego typu starają się pozyskać poparcie wyborców o bardzo różnych poglądach, dlatego rezygnują z głoszenia wyraźnych haszłów ideologicznych.

■ Diagram Nolana

Opracował go amerykański polityk David Nolan. Uzgłędził on występujące między partiami różnice programowe dotyczące światopoglądu – zaprezentowane na osi „wolność osobista” – oraz różnice w postrzeganiu gospodarki, ukazane na osi „wolność gospodarcza”. Pierwsza z wymienionych osi rozciąga się między światopoglądami konserwatywnym i liberalnym, a druga – między interwencjonizmem państwowym a całkowicie wolnym rynkiem.

■ Jak powstają partie polityczne?

Bardzo często nowe partie powstają w wyniku podziałów w ugrupowaniach zasiadających w parlamencie. Zwykle grupa deputowanych opuszcza szeregi starej partii i powołuje nową organizację, a w ich ślady idzie część działaczy ze szczebla lokalnego. Ugrupowanie może również powstać poza parlamentem, na bazie innych organizacji: stowarzyszeń, związków zawodowych czy ruchów społecznych. Zdarza się, że partię tworzy osoba, która dotąd nie zajmowała się zawodowo polityką, ale potrafi dotrzeć ze swoimi postulatami do szerokiego grona obywateli i zjednoczyć ich wokół wspólnej sprawy.

■ Czym jest system partyjny?

System partyjny to ogół ugrupowań politycznych działających w danym państwie oraz występujących między nimi relacji i powiązań. Kształt tego systemu określają różne czynniki, takie jak:

- ▶ zadania i funkcje partii politycznych,
- ▶ relacje między partiami a instytucjami i organami państwowymi,
- ▶ normy prawne, które regulują funkcjonowanie partii (np. rodzaj ordynacji wyborczej, zasady finansowania).

System partyjny jest elementem mechanizmu legitymizacji władzy państweowej. W ustroju demokratycznym sprzyja rozwojowi zdrowej konkurencji międzypartyjnej. Wpływa też na kształtowanie kultury politycznej, w tym

aktywności obywatelskiej i opinii publicznej w danym kraju. Najbardziej znana klasyfikacja systemów partyjnych wyróżnia systemy: jednopartyjne, dwupartyjne oraz wielopartyjne.

System jednopartyjny

Okręślany jest także jako system monopartyjny lub niekonkurencyjny. Charakteryzuje się tym, że w danym państwie istnieje zakaz działania partii politycznych innych niż **partia rządząca** – pozostałe ugrupowania zostają zdelegalizowane. Taka sytuacja panowała w historycznych państwach niedemokratycznych, np. w reżimach faszystowskich (III Rzesza, Włochy pod wodzą Benita Mussoliniego) i komunistycznych (Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich), a także w niektórych państwach postkolonialnych (głównie afrykańskich). Obecnie monopartyjność występuje m.in. w Erytrei, na Kubie i w Saharze Zachodniej.

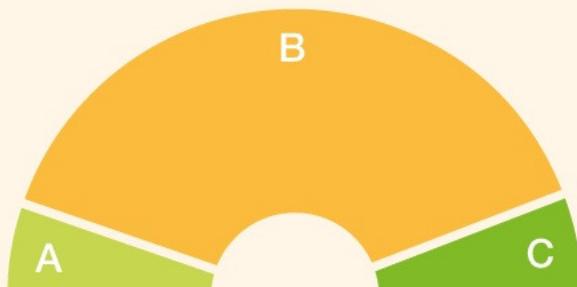
Modyfikacją systemu jednopartyjnego jest **system partii hegemonicznej**. Polega on na tym, że w państwie oprócz partii realnie sprawującej władzę legalnie działają także inne ugrupowania, ale tylko takie, które otrzymały na to zgodę rządzących. Zachowane są więc pozory pluralizmu, w praktyce jednak pozostałe partie nie mają wpływu na bieżącą politykę. W przeszłości system hegemoniczny obowiązywał m.in. w PRL i Niemieckiej Republice Demokratycznej. Obecnie występuje m.in. w Chinach i Korei Północnej.

■ System jednopartyjny a system partii hegemonicznej

W systemie partii hegemonicznej pluralizm polityczny jest tylko pozorny. To dlatego system ten jest uznawany za jeden z wariantów jednopartyjności.

W systemie jednopartyjnym w parlamencie zasiadają przedstawiciele tylko jednej partii.

Partią hegemoniczną jest ugrupowanie B, natomiast partie A i C pełnią funkcję jej satelitów.

Zjazd Komunistycznej Partii Chin – ugrupowania hegemoniczne w Chińskiej Republice Ludowej. Bogate oprawa i symbolika wykorzystywane z okazji tego wydarzenia mają podkreślać decydującą rolę, jaką ta partia odgrywa w chińskim systemie politycznym.

Czy wiesz, że...

Za specyficzną modyfikację systemu dwupartyjnego można uznać **system dwuipółpartyjny**. Również w jego ramach dwie dominujące partie wymieniają się u władzy, jednak aby utworzyć rząd, muszą zawrzeć koalicję z trzecią siłą polityczną, która także posiada reprezentację w parlamencie. Ugrupowanie to jest nazywane partią obrotową, gdyż naprzemiennie tworzy koalicje bądź z jedną, bądź z drugą z partii dominujących. Takie rozwiązanie przez wiele lat było charakterystyczne dla sceny politycznej w Niemczech. Ugrupowaniami dominującymi były centoprawicowa koalicja Unii Chrześcijańsko-Demokratycznej i Unii Chrześcijańsko-Społecznej (CDU/CSU) oraz lewicowa Socjaldemokratyczna Partia Niemiec (SPD), natomiast jako partia obrotowa występowała centrowa Wolna Partia Demokratyczna (FDP).

System dwupartyjny

W jego ramach działa wiele partii, ale tylko dwa ugrupowania mają realne szanse na objęcie władzy. System ten występuje w niektórych państwach demokratycznych – jest charakterystyczny np. dla Stanów Zjednoczonych, przez długi czas stabilnie funkcjonował także w Wielkiej Brytanii. Do zalet dwupartyjności zalicza się stabilność rządów – w systemie tym ugrupowanie, które wygrywa wybory, zdobywa większość miejsc w parlamencie i samodzielnie tworzy rząd. Za wadę układu dwupartyjnego uznaje się to, że mniejsze partie zostają pozbaowane możliwości wpływania na proces legislacyjny oraz bieżącą politykę państwa, a część obywateli nie ma reprezentacji w parlamencie.

W systemie dwupartyjnym do parlamentu wchodzą niemal wyłącznie przedstawiciele dwóch partii.

System wielopartyjny

W jego ramach kilka partii ma szanse na objęcie władzy. Jest to najpopularniejszy system w państwach demokratycznych. Współcześnie występuje m.in. w Belgii, Czechach, Danii, Niderlandach, Szwecji, a także w Polsce. Za jego pozytywny aspekt uznaje się to, że kilka ugrupowań liczy się w walce o władzę, dzięki czemu w debacie publicznej reprezentowane są różnorodne światopoglądy, wartości i programy polityczne. Wadą wielopartyjności jest stosunkowa niestabilność rządów. Zwycięskie ugrupowanie bardzo często nie dysponuje większością mandatów i musi zawrzeć koalicję z przynajmniej jedną z mniejszych partii. Między koalicjantami zdarzają konflikty, które mogą doprowadzić do upadku rządu. Ponadto porozumienia koalicyjne często są zawierane przez ugrupowania odmienne pod względem ideowym i światopoglądowym, które tym samym muszą zrezygnować z realizacji niektórych własnych celów i hasł programowych.

Systemy wielopartyjne są również najbardziej zróżnicowane. Wyróżnia się bowiem pięć podstawowych wariantów wielopartyjności (→ zob. tabelę na s. 228).

Rodzaje systemów wielopartyjnych

System partii dominującej

To system wielopartyjny, w którym tylko jedno z ugrupowań ubiegających się o władzę jest na tyle silne, by utworzyć rząd – bez konieczności wchodzenia w koalicję. Partia ta obsadza swoimi przedstawicielami kluczowe stanowiska państwowe, dzięki czemu sprawuje pełnię władzy. W tym wariantie wielopartyjności nie występuje siła, która byłaby w stanie przeciwstawić się partii dominującej, nawet po ewentualnym zjednoczeniu wszystkich organizacji opozycyjnych. Pomimo pozornych podobieństw systemu partii dominującej nie można utożsamiać z niedemokratycznym systemem partii hegemonicznej. Jedno silne stronnictwo polityczne dominowało w XX w. m.in. w Indiach i Meksyku.

Partia dominująca (C) zdobywa poparcie większe niż wszystkie pozostałe ugrupowania parlamentarne razem wzięte.

System dwóch partii dominujących

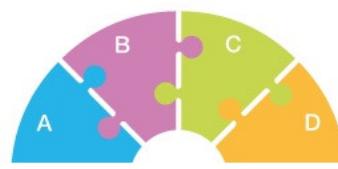
Jest podobny do systemu dwuipółpartyjnego. W jego ramach dwie partie mają okresowo na tyle wysokie poparcie, że mogą objąć samodzielne rządy po zwycięstwie w wyborach. System taki funkcjonował m.in. przez pewien czas w Niemczech, kiedy chadeci z CDU/CSU po wyborach 1957 r. byli w stanie utworzyć rząd bez udziału koalicjanta. Obecnie dwa stronnictwa – Partia Konserwatywna (torysi) i Partia Pracy (laburzyści) – dominują na scenie politycznej w Wielkiej Brytanii.

Na utworzenie samodzielnego rządu mają szansę dwa ugrupowania (A i E).

System kooperacji partii

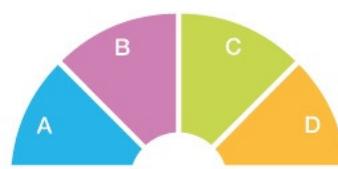
Jego istotą jest szeroko zakrojona współpraca partii – wszystkich lub tych najbardziej wpływowych. Ugrupowania te startują w wyborach osobno, jednak później odchodzą od rywalizacji i zawierają koalicje. System ten gwarantuje bardzo stabilne rządy, jednocześnie jednak znacznie zmniejsza odpowiedzialność rządu przed parlamentem, a tym samym osłabia pozycję organu legislacyjnego. Kooperacja partyjna występuje przede wszystkim w Szwajcarii.

Partie w parlamentie współpracują ze sobą pomimo różnic ideologicznych.

System dwublokowy

Jego podstawą jest współpraca partii zgrupowanych w dwóch przeciwnych blokach politycznych. W każdym bloku działają zazwyczaj partie o podobnym profilu ideologicznym. W czasie wyborów oba bloki konkurują ze sobą, a po zdobyciu władzy strona zwycięska osiąga dominację w parlamentie. System ten charakteryzuje się osłabieniem pozycji parlamentu przy wysokiej stabilności rządu. Funkcjonował m.in. we Francji od lat 60. XX w. do pierwszej dekady XXI w., a okresowo występuje również w Niemczech (od lat 90. XX w.).

W parlamentie funkcjonują dwa bloki, tworzone przez ugrupowania A i B oraz C i D.

System rozbicia partyjnego

W jego ramach żadna z partii nie osiąga wyraźnej przewagi nad pozostałymi, a tym samym nie ma ugrupowania, które mogłoby utworzyć samodzielnie rząd. Konieczna jest współpraca w koalicji, z reguły składającej się z partii centrowych oraz partii prawicowych bądź lewicowych. Rozbicie parlamentu nie sprzyja budowaniu stabilności politycznej, ponieważ generuje wiele konfliktów międzypartyjnych. Taki system funkcjonował np. w Polsce w latach 1991–1993.

W parlamentie zasiadać mogą przedstawiciele nawet kilkunastu partii.

■ Status partii w Polsce

■ Konstytucja RP: art. 11, 13

Funkcjonowanie partii politycznych w Polsce regulują:

- ▶ *Konstytucja RP,*
- ▶ *Ustawa o partiach politycznych* – dotyczy najważniejszych aspektów działalności partyjnej,
- ▶ *Kodeks wyborczy* – określa m.in. zasady udziału ugrupowań w wyborach.

Ustawa zasadnicza gwarantuje swobodę tworzenia partii i ich rywalizowania ze sobą, zapewnia zatem realizację demokratycznej zasady pluralizmu politycznego. *Konstytucja RP* zakazuje jednak działalności ugrupowań, które odwołują się do totalitarnych metod sprawowania rządów, szerzą nienawiść rasową lub narodowościową albo dopuszczają stosowanie przemocy w walce o władzę.

Ustawa o partiach politycznych stanowi, że:

- ▶ partia jest organizacją dobrowolną: nikogo nie można zmuszać, by do niej przystąpił, ani nikomu nie można zabronić, by ją opuścił;
- ▶ do organizacji partyjnej może przystąpić obywatel Polski, który ukończył 18 lat;
- ▶ aby ugrupowanie polityczne mogło korzystać z przysługujących mu praw, musi zostać wpisane do **ewidencji partii politycznych** – dokonuje tego Sąd Okręgowy w Warszawie na wniosek przedstawicieli danej organizacji i po zapoznaniu się ze złożoną przez nich dokumentacją;
- ▶ partia działa na podstawie **statutu**, który określa m.in. jej nazwę, siedzibę, wewnętrzne organy i sposób ich wyboru;
- ▶ funkcjonowanie organizacji partyjnej opiera się na pracy społecznej jej członków – może ona jednak zatrudniać pracowników do prowadzenia niektórych swoich spraw;
- ▶ partie mają zagwarantowany dostęp do mediów publicznych;
- ▶ ugrupowania polityczne nie mogą wykonywać zadań zastrzeżonych dla organów władz publicznej;
- ▶ partie nie mają prawa do utrzymywania swoich jednostek organizacyjnych w zakładach pracy;

- ▶ finansowanie działalności partyjnej jest jawne.

Czy wiesz, że...

Zgodnie z polskim prawem partia może zostać zdelegalizowana. Orzeczenie o takiej treści wydaje Trybunał Konstytucyjny, jeśli stwierdził, że cele partii lub podejmowane przez nią działania są niezgodne z *Konstytucją RP*.

Z wnioskiem w tej sprawie do TK mogą wystąpić m.in. Prezydent RP, premier, grupa posłów lub senatorów i Rzecznik Praw Obywatelskich.

■ Rozwój systemu partyjnego w Polsce

Proces demokratyzacji, który rozpoczął się w 1989 r., oznaczał gwałtowne przekształcenia na polskiej scenie politycznej. Dzięki wprowadzeniu zasady pluralizmu obywatele zyskali swobodę tworzenia partii politycznych. Ugrupowania te zaczęły funkcjonować na tych samych zasadach co podobne organizacje w innych państwach demokratycznych.

Po 1989 r. polska scena polityczna przechoodziła liczne przemiany. Można wskazać trzy etapy rozwoju demokratycznego systemu partyjnego w naszym kraju:

- ▶ fazę pierwszą z lat 1989–1993,
- ▶ fazę drugą z okresu 1993–2001 r.,
- ▶ fazę trzecią, trwanającą od 2001 r.

Faza pierwsza

Transformacja ustrojowa spowodowała rozpad systemu partyjnego, który istniał w PRL. Tworzące go ugrupowania musiały się dostosować do funkcjonowania w nowej sytuacji politycznej. Na początku 1990 r. rozwiązano Polską Zjednoczoną Partię Robotniczą – większość jej działaczy utworzyła Socjaldemokrację Rzeczypospolitej Polskiej (SdRP). SdRP i skupione wokół niej mniejsze ugrupowania uformowały koalicję wyborczą – Sojusz Lewicy Demokratycznej (SLD). Zjednoczone Stronnictwo Ludowe przekształciło się w Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL). Natomiast Stronnictwo Demokratyczne dość szybko straciło na znaczeniu.

W tym samym czasie doszło także do rozpadu obozu solidarnościowego. W jego rezultacie powstały m.in. Ruch Obywatelski Akcja Demokratyczna (wkrótce wszedł on w skład Unii Demokratycznej – UD), Porozumienie Centrum (PC), Kongres Liberalno-Demokratyczny (KLD), Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe (ZChN). Legalną działalność rozpoczęły także ugrupowania dawnej antykomunistycznej opozycji niezwiązane ze środowiskiem skupionym wokół Solidarności, m.in. Konfederacja Polski Niepodległej (KPN).

W wyniku opisanych przemian powstał niestabilny, bardzo rozdrobniony system wielopartyjny. Po pierwszych w pełni demokratycznych wyborach parlamentarnych, które odbyły się w 1991 r., do Sejmu RP dostało się ponad 20 ugrupowań, a żadna z czołowych partii nie uzyskała znaczącej przewagi nad pozostałymi. Wynikało to przede wszystkim z braku **progu wyborczego**.

Faza druga

To okres stabilizacji i konsolidacji sceny partyjnej, na co znaczący wpływ miała zmiana ordynacji w wyborach do Sejmu RP. W 1993 r. wprowadzono progi wyborcze, wynoszące 5% dla partii politycznych i 8% dla koalicji partii. W tym samym roku odbyły się przedterminowe

wybory parlamentarne. W ich wyniku do Sejmu RP weszło sześć ugrupowań: SLD, PSL, UD, KPN, Unia Pracy (UP) oraz Bezpartyjny Blok Wspierania Reform (partia założona z inicjatywy ówczesnego Prezydenta RP Lecha Wałęsy). Do parlamentu nie dostały się natomiast partie prawicowe wywodzące się z Solidarności, m.in. PC i ZChN. Rozłam wewnętrz tych ugrupowań spowodował, że żadne z nich nie przekroczyło wymaganego progu, chociaż łącznie oddano na nie 35% wszystkich głosów.

Porażka prawicy skłoniła reprezentujące ją partie do utworzenia w 1996 r. ugrupowania koalencyjnego – Akcji Wyborczej Solidarność (AWS), która zwyciężyła w wyborach w 1997 r. Doszło wówczas do podziału sceny politycznej na dwa obozy: **postkomunistyczną lewicę** z SLD na czele i **postsolidarnością prawicę** zdominowaną przez AWS. Jednak w AWS dość szybko pojawiły się tendencje odśrodkowe. Rozłam nastąpił także w drugim z ugrupowań postsolidarnościowych reprezentowanych w parlamencie – Unii Wolności. W wyniku tych sporów wyodrębniły się Platforma Obywatelska (PO) oraz Prawo i Sprawiedliwość (PiS). Część posłów AWS przeszła do powstałej poza parlamentem Ligi Polskich Rodzin (LPR). W kolejnych wyborach, w 2001 r., zwyciężyła koalicja SLD-UP, uzyskując ponad 40% głosów.

Wyniki wyborów parlamentarnych w 1991 r.: ugrupowania, które zdobyły ponad 20 mandatów w Sejmie RP

Nazwa komitetu / partii politycznej	Wyniki wyborów do Sejmu		Wynik wyborów do Senatu (liczba mandatów)
	Wynik procentowy	Liczba mandatów	
Unia Demokratyczna	12,31%	62	21
Sojusz Lewicy Demokratycznej	11,99%	60	4
Wyborcza Akcja Katolicka*	8,74%	49	9
Porozumienie Centrum	8,71%	44	9
Polskie Stronnictwo Ludowe	8,67%	48	8
Konfederacja Polski Niepodległej	7,50%	46	4
Kongres Liberalno-Demokratyczny	7,49%	37	6
Porozumienie Ludowe**	5,47%	28	7
NSZZ „Solidarność”	5,05%	27	11
Inne komitety	24,07%	59	21

* koalicja utworzona wokół ZChN

** chłopskie ugrupowanie postsolidarnościowe

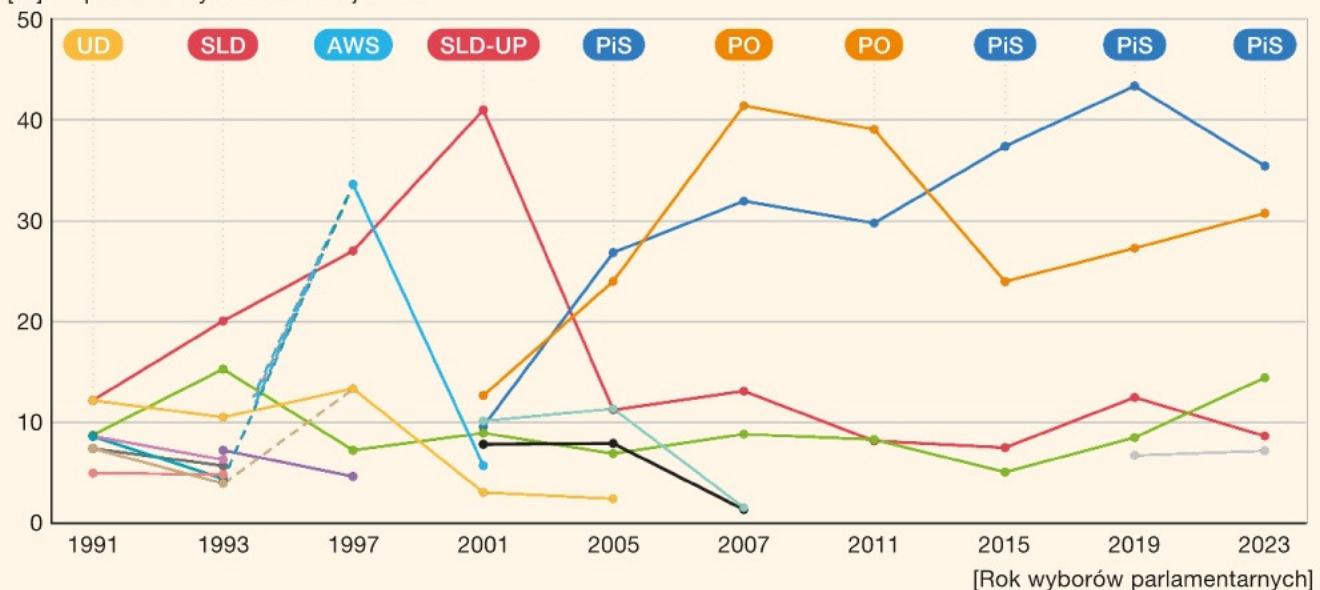
Faza trzecia

W tym czasie polską scenę polityczną przestał charakteryzować podział na bloki postkomunistyczny i postsolidarnościowy. W połowie kadencji Sejmu RP z lat 2001–2005 w SLD doszło do wewnętrznych konfliktów, co znacznie osłabiło to ugrupowanie. Wybory przeprowadzone w 2005 r. można uznać za pierwsze od 1989 r., których rezultaty nie odzwierciedlały sporu między obozami post- i antykomunistycznym. W głosowaniu zwyciężyło PiS, które zdobyło 26,99% głosów, a na drugim miejscu znalazła się PO z wynikiem 24,12%. Natomiast SLD uzyskało zaledwie 11,31% głosów. Po wyborach partia ta utworzyła koalicję z centrelewicową Partią Demokratyczną (demokraci.pl), w której znacząca część działaczy wywodziła się z ugrupowań solidarnościowych.

Mimo wcześniejszych zapowiedzi dwa zwycięskie ugrupowania nie utworzyły koalicji rządowej – powstał rząd PiS wspierany w parlamencie przez narodowo-konserwatywną LPR i populistyczną Samoobronę. Wkrótce między PO i PiS rozpoczęł się konflikt, który na długie lata określił charakter polskiego życia politycznego, a tym samym zapewnił obu ugrupowaniom dominację na scenie politycznej. Wybory parlamentarne w 2007 i 2011 r. zakończyły się zwycięstwem PO – przez dwie kadencje rządy sprawowała koalicja utworzona przez tę partię z PSL. W kolejnym głosowaniu, w 2015 r., zwyciężyło PiS, uzyskując większość głosów w Sejmie RP. Po raz pierwszy od 1989 r. zwycięskie ugrupowanie mogło uformować samodzielny rząd. Podobny sukces PiS odniósł w wyborach w 2019 r.

■ Zmiany na polskiej scenie politycznej po 1989 r.

[%] Poparcie w wyborach do Sejmu RP

[Rok wyborów parlamentarnych]

- Sojusz Lewicy Demokratycznej / Nowa Lewica [w 2001 r. SLD-UP; w 2007 r. Lewica i Demokraci] — Unia Pracy
- Platforma Obywatelska [od 2019 r. jako Koalicja Obywatelska] — Kongres Liberalno-Demokratyczny
- Prawo i Sprawiedliwość — Porozumienie Centrum — Konfederacja Wolność i Niepodległość
- Polskie Stronnictwo Ludowe (w 2023 r. jako Trzecia Droga w koalicji z Polską 2050) — Samoobrona RP
- Akcja Wyborcza Solidarność [w 2001 r. jako AWS Prawicy] — NSZZ „Solidarność” — Liga Polskich Rodzin
- Unia Demokratyczna [od 1994 r. Unia Wolności (UW); od 2005 r. Partia Demokratyczna – demokraci.pl]
- Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe [w 1991 i 1993 r. jako główne ugrupowanie w ramach koalicji wyborczych]
- Konfederacja Polski Niepodległej — działania zjednoczeniowe

UD Ugrupowanie, które zwyciężyło w wyborach.

W kolejnych wyborach parlamentarnych, przeprowadzonych w 2023 r., PiS również uzyskał największe poparcie. Jednak tym razem nie zdobył większości mandatów w Sejmie. Przewagę w parlamencie uzyskały trzy ugrupowania, które już w czasie kampanii wyborczej

zapowiedziały utworzenie wspólnego rządu: Koalicja Obywatelska (sojusz PO i kilku mniejszych partii), Nowa Lewica (ugrupowanie utworzone na bazie SLD) i Trzecia Droga, będąca koalicją PSL i centrowej formacji Polska 2050.

Wyniki wyborów parlamentarnych w 2023 r.

Nazwa komitetu / partii politycznej	Wynik wyborów do Sejmu		Wynik wyborów do Senatu (liczba mandatów)
	Wynik procentowy	Liczba mandatów	
Prawo i Sprawiedliwość	35,38%	194	34
Koalicja Obywatelska	30,70%	157	41
Trzecia Droga	14,40%	65	11
Nowa Lewica	8,61%	26	9
Konfederacja Wolność i Niepodległość	7,16%	18	–
Inne komitety	3,75%	–	5

■ Związki między partiami a społeczeństwem

Sfera polityczna jest silnie powiązana ze sferą społeczną – różnice programowe między partiami często odpowiadają sporom politycznym i światopoglądowym występującym w społeczeństwie. Zjawisko to określa się jako podział socjopolityczny. W Polsce główne podziały tego typu dotyczą m.in. kwestii:

- ▶ światopoglądowych, gdy obrońcy tradycyjnych wartości ścierają się ze zwolennikami przemian społeczno-obyczajowych;
- ▶ gospodarczo-społecznych, jeżeli zwolennicy wolnego rynku i ograniczenia roli państwa toczą spór ze zwolennikami państwa opiekuńczego;
- ▶ stosunku do integracji europejskiej, kiedy debata toczy się między zwolennikami obecnego modelu funkcjonowania Unii Europejskiej, osobami krytykującymi ten kierunek rozwoju Wspólnoty oraz przeciwnikami członkostwa Polski w UE.

Partie starają się reprezentować wymienione wyżej grupy i zabiegają o ich poparcie.

Jednak wielość podziałów socjopolitycznych w społeczeństwie oraz negatywne zjawiska występujące w polskim systemie partyjnym (m.in. duże natężenie konfliktów) powodują, że znaczna część obywateli nie utożsamia się z żadnym ugrupowaniem.

Poziom utożsamiania się wyborców z partiami politycznymi w Polsce

■ Istnieje partia / inicjatywa polityczna, z którą się utożsamiam.

■ Istnieje partia / inicjatywa polityczna, która jest mi nieco bliższa niż inne.

■ Nie ma partii / inicjatywy politycznej, z którą się utożsamiam lub która jest mi bliższa niż inne.

Źródło danych: badania CBOS.

■ Finansowanie partii politycznych

W okresie rządów komunistycznych PZPR, ZSL i SD były finansowane przez państwo i ze składek członkowskich. Po 1989 r. konieczne stało się opracowanie nowych zasad pozyskiwania przez ugrupowania polityczne środków na działalność. W 1990 r. uchwalono pierwszą ustawę regulującą funkcjonowanie partii politycznych, zgodnie z którą mogły one pozyskiwać środki z bardzo różnych źródeł, w tym ze składek członkowskich, spadków, z działalności gospodarczej, ze zbiórek publicznych czy z darowizn. Nie musiały jednak ujawniać, od jakich podmiotów pochodzą wpłaty – takie rozwiązanie sprzyjało powstawaniu niejasnych powiązań między partiami a środowiskami biznesowymi i grupami nacisku.

W ordynacji wyborczej do Sejmu RP z 1993 r. po raz pierwszy zawarto przepisy, które zakładały częściowe finansowanie partii z budżetu państwa. Zgodnie z nimi ugrupowania, które zdobyły mandaty w parlamencie, otrzymywały dotację. Jej wysokość zależała od liczby posłów, których dana partia wprowadziła do Sejmu.

Obecnie zasady finansowania działalności partyjnej reguluje *Ustawa o partiach politycznych*, którą uchwalono w 1997 r., a następnie kilkukrotnie nowelizowano. Zgodnie z jej przepisami finansowanie ugrupowań politycznych jest jawne. Partie mają obowiązek co roku składać do Państwowej Komisji Wyborczej informacje o źródłach, z których pozyskują środki. Nie mogą prowadzić działalności gospodarczej ani organizować zbiórek publicznych. Mogą natomiast pobierać składki członkowskie, przyjmować spadki, a nawet zaciągać kredyty. Mają też prawo przyjmować darowizny, jednak łączna suma wpłat dokonanych w danym roku przez jedną osobę nie może przekraczać piętnastokrotności minimalnego wynagrodzenia za pracę. Dodatkowo wszystkie wpłaty powyżej 10 tys. zł partia musi wpisywać do specjalnego rejestru, który jest dostępny na jej stronie w Biuletynie Informacji Publicznej. Ponadto ugrupowaniom, które osiągnęły odpowiednio wysokie poparcie w wyborach, przysługują **dotacje i subwencje** wypłacane z budżetu państwa (→ zob. poniższą tabelę).

Zasady przyznawania dotacji i subwencji dla partii politycznych w Polsce

	Dotacja	Subwencja
Cel przyznania	pokrycie kosztów kampanii wyborczej	sfinansowanie działalności partii politycznej
Charakter pomocy	jednorazowa	okresowa (przekazywana co roku w czasie trwania kadencji parlamentu)
Odbiorcy	partyjne i niepartyjne komitety wyborcze	partie
Warunki uzyskania środków	przyjęcie przez Państwową Komisję Wyborczą (PKW) sprawozdania finansowego złożonego przez komitet wyborczy danej partii	przekroczenie progu wyborczego w wyborach do Sejmu RP, Senatu RP lub Parlamentu Europejskiego
Wymagany próg poparcia	<ul style="list-style-type: none"> • 5% głosów – dla komitetów samodzielnych • 8% głosów – dla komitetów koalicyjnych 	<ul style="list-style-type: none"> • 3% głosów – dla komitetów samodzielnych • 6% głosów – dla komitetów koalicyjnych
Sposób ustalenia wysokości środków	Sumę wydatków wszystkich komitetów, które wprowadziły posłów do parlamentu (po uwzględnieniu obowiązujących je limitów), dzieli się przez liczbę wszystkich mandatów. Uzyskaną kwotę mnoży się przez liczbę mandatów zdobytych przez dany komitet, aby ustalić wysokość należnej mu dotacji.	Za głosy oddane na daną partię są przyznawane ustalone kwoty subwencji. Od 2011 r. za każdy głos oddany na partię z poparciem wynoszącym od 3% do 5% ogółu wszystkich głosów nalicza się 5,77 zł, z poparciem od 5% do 10% – 4,61 zł, a następnie w kolejnych przedziałach poparcia: od 10% do 20% – 4,04 zł, od 20% do 30% – 2,31 zł, powyżej 30% – 0,87 zł.

Ćwiczenia

WYPEŁNIJ W ZESZTYCIE

- 1 Zapoznaj się z danymi przedstawionymi na wykresie i wykonaj polecenia.

Praca z wykresem

Odsetek partii politycznych w Polsce, które w 2016 i 2020 r. zadeklarowały prowadzenie działalności statutowej w poszczególnych formach

Źródło danych: GUS.

- a) Podaj po trzy formy działalności najczęściej wskazywane przez partie polityczne w 2016 i 2020 r. Porównaj wyniki obu badań uwzględnionych na wykresie.
- b) Wyjaśnij, dlaczego – Twoim zdaniem – partie polityczne znacznie częściej biorą udział w debatach, niż zajmują się przygotowywaniem aktów prawnych.

- 2 Zapoznaj się z tekstem źródłowym i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

Partie polityczne stanowią pas transmisyjny pomiędzy obywatelami a władzą, pomiędzy społeczeństwem a instytucjami tworzonymi przez tę władzę. Im lepsze będą partie, tym większe staną się szanse na dobre stanowienie prawa, na lepsze prawo, na lepsze instytucje. Dlatego warto zmieniać partie polityczne. Oczywiście jeżeli patrzymy na przepisy dotyczące partii czy nawet na same statuty partii politycznych, to wszystko jest zgodne z prawem i z zasadami, jakie powinny obowiązywać w państwie demokratycznym. Niestety, praktyka życia codziennego partii politycznych pozostawia wiele do życzenia. Nie są one demokratyczne, często mają wodzowski charakter, a poszczególni członkowie partii mają w nich zbyt mało do powiedzenia. Jeżeli uda się poprawić partie polityczne, to uda się również uzdrowić instytucje, a tym samym państwo.

Źródło: A. Materska-Sosnowska, *Partie są potrzebne*.

- a) Wyjaśnij, jak rozumiesz stwierdzenie, że „partie polityczne stanowią pas transmisyjny pomiędzy obywatelami a władzą”.
- b) Czy zgadzasz się z obserwacjami autorki dotyczącymi problemów, z którymi borykają się obecnie partie polityczne? Swoją odpowiedź uzasadnij.

- 3 Przeprowadźcie w klasie dyskusję na temat: „Czy warto przystępować do partii politycznych?”.

Na forum klasy

4 Rozstrzygnij, które z podanych zdań są prawdziwe, a które – fałszywe.

- A** W systemie dwóch partii dominujących możliwe jest utworzenie samodzielnego rządu przez jedną z nich.
- B** W systemach dwupartyjnych funkcjonują co najmniej dwie partie.
- C** W systemach partii dominującej wszystkie pozostałe partie są kontrolowane przez ugrupowanie dominujące.
- D** W systemie partii hegemonicznej legalnie funkcjonuje demokratyczna opozycja.
- E** W systemach rozbicia partyjnego konieczne jest tworzenie koalicji rządowych.

5 Spośród wymienionych poniżej ugrupowań politycznych wskaż te, które nie zaliczały się do obozu postsolidarnościowego.

Konfederacja Polski Niepodległej, Kongres Liberalno-Demokratyczny, Porozumienie Centrum, Ruch Obywatelski Akcja Demokratyczna, Samoobrona RP, Unia Wolności, Polskie Stronnictwo Ludowe, Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe

6 Wyjaśnij, od czego w Polsce zależy wysokość dotacji oraz subwencji budżetowej dla partii politycznej.

! 7 Utwórzcie kilkuosobowe grupy. Zadaniem każdego zespołu będzie scharakteryzowanie jednej z partii politycznych, które posiadają swój klub w Sejmie RP. Uwzględnijcie nazwiska liderów, liczebność reprezentacji w parlamencie, wyniki osiągane we wcześniejszych wyborach, usytuowanie ugrupowania na skali: lewica – centrum – prawica lub na diagramie Nolana, profil ideologiczny partii oraz przykłady zgłaszanych przez nią postulatów programowych. Następnie zaprezentujcie efekty swojej pracy na forum klasy.

Projekt edukacyjny

8 Zapoznaj się z art. 11 i 13 *Konstytucji RP*, a następnie wykonaj polecenia.

 Konstytucja RP

- a)** Odpowiedz, jakie metody zdobywania i sprawowania władzy przez partie polityczne zostały wskazane w każdym z wymienionych fragmentów ustawy zasadniczej.
- b)** Określ, które z tych metod *Konstytucja RP* dopuszcza jako legalne, a których zakazuje.

9 Wyraź swoją opinię na temat problemu, którego dotyczy dyskusja na forum internetowym.

Wątek na forum

 Główna
 Powiadomienia
Wyloguj

Jak uważacie, czy partie zasiadające w obecnym Sejmie RP reprezentują ogólny społeczeństwa?

Piotrek 2 godz
Według mnie reprezentują, ponieważ w izbie niższej swoich przedstawicieli mają zarówno partie konserwatywne i liberalne światopoglądowo, jak i prawicowe i lewicowe w kwestiach społeczno-gospodarczych. Nie można zatem stwierdzić, że jakieś poglądy występujące w społeczeństwie nie są reprezentowane w parlamencie.

Ania 2 min
Ogólnie się z Tobą zgadzam. Jednak moim zdaniem znacznie ważniejsza od samej reprezentacji jest możliwość realizacji dążeń danej części społeczeństwa. A na to zazwyczaj mogą liczyć tylko te grupy, które reprezentuje partia lub koalicja rządząca.

4

Transformacja gospodarcza

gospodarka centralnie planowana | plan Balcerowicza | prywatyzacja |
powszechnie uwłaszczenie | reptywatyzacja

Równolegle z przemianami polityczno-ustrojowymi przebiegała w Polsce transformacja gospodarcza. Polegała ona na przejściu od modelu gospodarki centralnie planowanej, charakterystycznej dla państw komunistycznych, do modelu gospodarki rynkowej. Proces ten był niezwykle skomplikowany i oznaczał dla wszystkich Polaków mnóstwo zmian w wymiarze nie tylko ekonomicznym, lecz także społecznym. Jakie były główne założenia polskiego planu transformacji gospodarczej? W jaki sposób realizowano prywatyzację, reptywatyzację i powszechnie uwłaszczenie?

■ System gospodarczy PRL

W Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej funkcjonował model **gospodarki centralnie planowanej** (sterowanej), zwanej również **gospodarką nakazowo-rozdzielczą**. Charakterystyczne dla niego było to, że nie działały w nim mechanizmy rynkowe, bowiem odpowiedzialność za przebieg procesów gospodarczych została przeniesiona z prywatnych podmiotów (np. przedsiębiorców) na władzę centralną. W gospodarce centralnie planowanej:

- ▶ władze na szczeblu ogólnokrajowym planują rozwój ekonomiczny państwa – opracowują **wieloletnie plany gospodarcze**, które określają wielkość produkcji w różnych branżach, poziom zatrudnienia, zapotrzebowanie na różne dobra (żywność, samochody, mieszkania itp.), skalę inwestycji w poszczególnych gałęziach gospodarki itp.;
- ▶ nie funkcjonuje wolny rynek: ceny i podaż produktów nie kształtują się w wyniku działania mechanizmów rynkowych (wskutek decyzji producentów i konsumentów), lecz są określone odgórnie przez rządzących;

- ▶ konkurencja między producentami nie istnieje lub jest bardzo ograniczona;
- ▶ dominuje państwową własność środków produkcji (fabryk, ziemi itd.).

Taki model gospodarczy wynikał z założeń ideologii komunistycznej. Po raz pierwszy wdrożono go w Rosji po rewolucji październikowej. W Polsce gospodarkę centralnie planowaną zaczęto tworzyć w latach 1947–1948, jednak nie zastosowano wszystkich rozwiązań przyjętych wcześniej w ZSRS. Z tego powodu model gospodarczy ukształtowany przez polskich komunistów zawierał – obok elementów spotykanych we wszystkich państwach bloku socjalistycznego – także elementy charakterystyczne tylko dla PRL (m.in. zachowano indywidualną własność gospodarstw rolnych).

Załamanie gospodarcze

Gospodarka centralnie planowana od początku była niewydolna. Kulminacja problemów gospodarczych nastąpiła w latach 80. XX w. Do głównych przejawów kryzysu gospodarczego w tym okresie należały:

- ▶ mała dostępność dóbr konsumpcyjnych;
- ▶ wyraźne obniżenie tempa wzrostu gospodarczego, a w niektórych latach nawet recession, czyli spadek poziomu PKB;
- ▶ rosnąca inflacja (zob. infografikę na s. 238–239).

Poważnym problemem było także ogromne zdłużenie państwa. Składały się na nie zarówno niespłacone kredyty, zaciągnięte w bankach zachodnich jeszcze przez Edwarda Gierka, jak i rosnące zobowiązania finansowe wobec obywateli. Ponadto coraz większe trudności wynikały z zacofania technologicznego polskiej gospodarki.

Zapaść gospodarczą kraju pogłębiły jeszcze działania ze strony USA. W odpowiedzi na wprowadzenie stanu wojennego Amerykanie nałożyli na PRL **sankcje gospodarcze**: zablokowano transfer nowoczesnych technologii do polskich przedsiębiorstw, wstrzymano wymianę handlową z Polską Ludową i zamknięto jej dostęp do pożyczek.

Ostatnie próby reform gospodarczych

W drugiej połowie lat 80. komuniści zdecydowali się zmienić niektóre zasady funkcjonowania gospodarki. Aby zapewnić sobie poparcie społeczne dla tych działań, zorganizowali w tej sprawie **referendum**. Odbyło się ono w 1987 r., a Polakom zadano w nim dwa pytania:

- ▶ „Czy jesteś za pełną realizacją przedstawionego Sejmowi programu radykalnego uzdrowienia gospodarki, zmierzającego do wyraźnego poprawienia warunków życia, wiedząc, że wymaga to przejścia przez dwu-, trzyletni okres szybkich zmian?“;
- ▶ „Czy opowiadasz się za polskim modelem głębokiej demokratyzacji życia politycznego, której celem jest umocnienie samorządności, rozszerzenie praw obywateli i zwiększenie ich uczestnictwa w rządzeniu krajem?“.

Głosowanie zakończyło się porażką rządzących. Ówczesne prawo wymagało, by za proponowanym rozwiązaniem opowiedziała się ponad połowa uprawnionych do głosowania. Tymczasem na pierwsze pytanie twierdząco odpowiedziało 44% obywateli, a na drugie – 46%. Mimo to rząd Zbigniewa Messnera przystąpił do realizacji reform. Zwiększo samodzielność przedsiębiorstw państwowych, wprowadzono

zmiany w systemie bankowym (m.in. utworzono banki komercyjne), rozpoczęto budowę rynku kapitałowego (przedsiębiorstwa zyskały prawo do emisji obligacji). W lutym 1988 r. rządzący znacznie podnieśli ceny podstawowych produktów, co wywołało falę strajków. Pod naciskiem społecznym Messner ustąpił z funkcji premiera.

Reformy zrealizowane przez rząd Messnera nie przyniosły oczekiwanych rezultatów. Dlatego jego następca – Mieczysław Rakowski – zdecydował się na wprowadzenie bardziej radykalnych zmian, które zrywały z dotychczasowym modelem gospodarczym. W grudniu 1988 r. Sejm PRL uchwalił ustawę o działalności gospodarczej znaną powszechnie jako **ustawa Wilczka** (od nazwiska jej głównego autora – ministra przemysłu Mieczysława Wilczka). Przyznawała ona każdemu prawo do prowadzenia działalności gospodarczej na równych zasadach, a więc realizowała jedną z najważniejszych zasad liberalizmu gospodarczego (→ zob. przykład). Ustawa ta obowiązywała aż do 2000 r.

Czy wiesz, że...

Już rząd Mieczysława Rakowskiego zaczął wygaszać działalność najbardziej nierentownych przedsiębiorstw. Dążenie do poprawy stanu finansów publicznych stało się dla niego pretekstem do ogłoszenia decyzji o likwidacji Stoczni Gdańskiej, mimo że w porównaniu z wieloma innymi zakładami przemysłowymi jej kondycja ekonomiczna nie była najgorsza. Opozycja odebrała to jako prowokację polityczną i akt zemsty na przedsiębiorstwie, w którym narodziła się Solidarność. Decyzję o likwidacji stoczni uchylił dopiero rząd Tadeusza Mazowieckiego.

Przykład

Ustawa z dnia 23 grudnia 1988 r. o działalności gospodarczej [fragmenty]

Art. 1. Podejmowanie i prowadzenie działalności gospodarczej jest wolne i dozwolone każdemu na równych prawach, z zachowaniem warunków określonych przepisami prawa. [...]

Art. 4. Podmioty gospodarcze mogą w ramach prowadzonej działalności gospodarczej dokonywać czynności oraz działań, które nie są przez prawo zabronione.

Art. 5. Podmiot gospodarczy może zatrudniać pracowników w nieograniczonej liczbie i bez pośrednictwa organów zatrudnienia.

Źródło: Dz.U. z 1988 r. Nr 41, poz. 324.

KRYZYS GOSPODARCZY W LATACH 80.

W latach 80. gospodarka PRL znalazła się w głębokim kryzysie. Przejawiał się on m.in. małą dostępnością podstawowych dóbr, obniżeniem tempa wzrostu gospodarczego i wysoką inflacją. Rządzący próbowali na różne sposoby walczyć z trudnościami ekonomicznymi, jednak działania te okazywały się nieskuteczne, co wynikało przede wszystkim z niewydolności gospodarki centralnie planowanej.

1 Niedobór towarów

Problemy z dostępem do wielu dóbr występowały przez cały okres PRL, jednak na początku lat 80. trudności te znacznie się pogłębiły. Ekonomiści szacują, że niewystarczająca podaż dotyczyła 80% artykułów konsumpcyjnych, w tym tych najbardziej podstawowych, jak żywność czy ubrania.

Aby ograniczyć skalę niedoborów, wprowadzono reglamentację towarów. Kartki uprawniające do zakupu ścisłe określonej ilości danych produktów wydawały zakłady pracy i organy administracji.

Puste półki w sklepach w latach 80. były dla Polaków codziennym widokiem.

2 Stagnacja gospodarcza

W latach 80. tempo wzrostu gospodarczego było dużo wolniejsze niż w pierwszej połowie poprzedniej dekady – w niektórych latach gospodarka wręcz się kurczyła. W okresie 1983–1986 r. nastąpiło pewne ożywienie gospodarcze spowodowane wzrostem liczby inwestycji. Jednak nie przełożyło się ono w sposób wyraźny na poprawę warunków życia ludności, inwestowano bowiem głównie w przemysł ciężki i zbrojeniowy. Pod koniec lat 80. wartość polskiego PKB była tylko nieznacznie wyższa niż pod koniec lat 70.

Jak Polacy oceniali sytuację gospodarczą w kraju?

3 Wysoka inflacja

Dość wysoka inflacja pojawiła się już pod koniec lat 70. Była ona spowodowana wzrostem wynagrodzeń – władze podnosiły płace, by zyskać poparcie społeczne, i za tymi podwyżkami nie nadawał wzrost podaży (produkcji) towarów. W takiej sytuacji problem niedoboru produktów jeszcze bardziej się pogłębiał, gdyż ludzie robili zakupy na zapas z obawy przed dalszym wzrostem cen. Aby temu zaradzić, rządzący co jakiś czas wprowadzali dość drastyczne podwyżki cen, co tylko napędzało wzrost inflacji.

Ilość towarów na oficjalnym rynku była niewystarczająca. Dlatego przed sklepami ustawiały się długie kolejki klientów.

Wiele towarów trudno dostępnych w sklepach można było nabyć na targowiskach, zwykle jednak po dużo wyższych cenach niż w oficjalnej dystrybucji.

■ Transformacja gospodarcza po 1989 r.

Kompleksowa przebudowa polskiej gospodarki w duchu kapitalizmu dokonała się w wyniku realizacji programu reform określano jako **plan Balcerowicza**. Nazwa ta wskazuje na głównego autora i wykonawcę tego programu – **Leszka Balcerowicza**, wicepremiera i ministra finansów w rządach Tadeusza Mazowieckiego (1989–1991) i Jana Krzysztofa Bieleckiego (1991). Na plan Balcerowicza złożyło się 10 ustaw uchwalonych przez Sejm w grudniu 1989 r. Zawarte w nich rozwiązania miały doprowadzić do przywrócenia równowagi budżetowej, zwalczania inflacji, wprowadzenia mechanizmów rynkowych oraz głębokiej zmiany w strukturze własnościowej gospodarki (→ zob. tabelę poniżej).

1 stycznia 1990 r. plan Balcerowicza wszedł w życie. Już w pierwszych tygodniach okazało się, że jego wdrożenie będzie jeszcze trudniejsze, niż przewidywano. Reformatorów zaskoczyły skala wzrostu cen, spadku produkcji oraz bezrobocia. Zjawiska te uruchomiły lawinę strajków i protestów, m.in. rolników. Transformacji gospodarczej towarzyszyły również

afery gospodarcze – aparat państwoowy często był bezradny wobec nadużyć dokonywanych przez przedsiębiorców, polityków i przedstawicieli przestępcości zorganizowanej.

Dziś – z perspektywy ponad trzech dekad – wskazuje się przede wszystkim na społeczne koszty przemian. W ich pierwszej fazie nastąpił znaczny spadek poziomu życia dużej części społeczeństwa, co wynikało z szybkiego wzrostu inflacji, upadku wielu zakładów produkcyjnych i likwidacji milionów miejsc pracy.

Leszek Balcerowicz wywał decydujący wpływ na kształt przemian gospodarczych w latach 90. Jego polityka była często ostro krytykowana, czego wyrazem było popularne hasło „Balcerowicz musi odejść”.

Założenia planu Balcerowicza

Reformy wprowadzone w ramach planu	Cel reform
<ul style="list-style-type: none"> Ograniczono wzrost wynagrodzeń – wprowadzono podatek od zbyt szybkiego wzrostu płac: tzw. popiwek. Zredukowano wydatki budżetowe, w tym dotacje dla przedsiębiorstw. Zakazano finansowania deficytu budżetowego przez nadmierny dodruk pieniądza przez NBP. Podniesiono stopy procentowe w bankach, co miało ograniczyć liczbę udzielanych kredytów i zachęcić obywateli do oszczędzania. Zreformowano system podatkowy, m.in. wprowadzono jednolity podatek od dochodów przedsiębiorstw. 	Przywrócenie równowagi budżetowej i zwalczanie inflacji
<ul style="list-style-type: none"> Uwolniono większość cen – o ich poziomie mieli teraz decydować producenci. Dopuszczono możliwość, by nierentowne przedsiębiorstwa państwowego ogłaszały upadłość. Zniesiono obowiązek pracy, co spowodowało pojawienie się bezrobocia. Umożliwiono wymianę złotego na waluty obce w bankach i kantorach. Zagwarantowano swobodę wymiany handlowej z zagranicą. 	Urynkowienie gospodarki
<ul style="list-style-type: none"> Rozpoczęto proces prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych. Wprowadzono zachęty dla inwestorów zagranicznych, m.in. umożliwiono im transfer zysków z działalności w Polsce za granicę. Zniesiono ograniczenia w obrocie ziemią, budynkami i mieszkaniami. 	Zmiana struktury własnościowej gospodarki

Czy wiesz, że...

Podstawą planu Balcerowicza był tzw. **plan Sachsa-Liptona**. Jego autorami byli Jeffrey Sachs i David Lipton – amerykańscy ekonomiści współpracujący z Międzynarodowym Funduszem Walutowym. Obaj specjalizowali się w zagadnieniach związanych z przekształcaniem gospodarek nierynkowych w duchu kapitalistycznym. Przygotowali programy liberalizacji życia gospodarczego w państwach Europy Środkowo-Wschodniej i Ameryki Łacińskiej. Zalecali tzw. **terapię szokową**, czyli bardzo szybkie wprowadzenie realiów gospodarki kapitalistycznej, które uniemożliwiły wycofanie się rządzących i społeczeństwa z obranego kierunku przemian. W takim duchu były realizowane reformy gospodarcze w Polsce oraz w Rosji (tzw. plan Gajdara).

Początkowe problemy spowodowały, że w społeczeństwie gwałtownie pogorszyły się nastroje, a w niektórych grupach społecznych pojawiło się wręcz poczucie beznadziei. Jednak należy pamiętać, że reformy Balcerowicza doprowadziły do powstania gospodarki kapitalistycznej i położyły trwałe fundamenty pod dynamiczny rozwój gospodarczy Polski w przyszłości.

■ Przekształcenia własnościowe

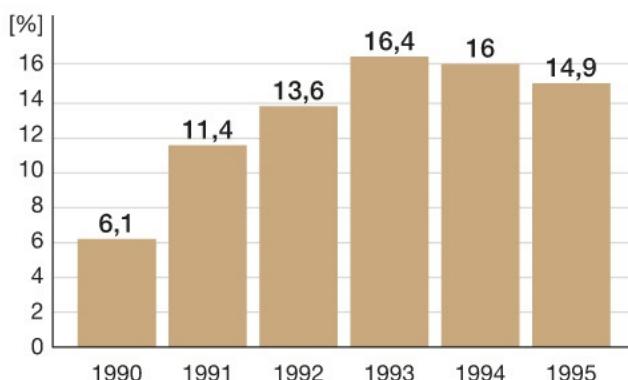
Jednym z najważniejszych elementów procesu budowy w Polsce gospodarki rynkowej była **prywatyzacja**, czyli proces przekształcania własności państwej we własność prywatną. Może on przebiegać na trzy sposoby.

- ▶ **Prywatyzacja bezpośrednia** najczęściej polega na sprzedaży określonego majątku państwowego nowemu właścicielowi.
- ▶ **Prywatyzacja pośrednia** (kapitałowa) dokonuje się w dwóch etapach. Najpierw przedsiębiorstwo państowe jest przekształcane w spółkę, w której właścicielem wszystkich akcji jest państwo (a dokładniej Skarb Państwa). Następnie pakiety tych akcji są sprzedawane inwestorom prywatnym.
- ▶ **Powszechne uwłaszczenie** oznacza podział całego majątku państwowego lub pewnej jego części pomiędzy wszystkich obywateli. W Polsce prywatyzacji dokonywano w formie zarówno bezpośrednią, jak i pośrednią. Podjęto również działania zmierzające do przeprowadzenia powszechnego uwłaszczenia. Często majątek państwo trafiał w ręce zagranicznych inwestorów – rządzący zachęcali ich do rozwijania działalności w Polsce, gdyż napływ kapitału z zagranicy był istot-

nym warunkiem odbudowy polskiej gospodarki. Dla nowych właścicieli najważniejsze było to, czy firma przynosi zyski, co w gospodarce centralnie planowanej nie było istotne. Często nowi właściciele musieli przeprowadzić **restrukturyzację** przedsiębiorstwa, czyli tak przeorganizować jego działalność, by odpowiadała realiom gospodarki rynkowej. Zazwyczaj proces ten wiązał się z cięciami kosztów, w tym ze zwolnieniami pracowników, co powodowało wzrost bezrobocia. Zdarzało się, że restrukturyzowane firmy upadały, gdyż nie były w stanie w pełni przystosować się do mechanizmów rządzących kapitalistycznym rynkiem.

Prywatyzacja w Polsce od początku budziła wiele kontrowersji, a jej współczesna ocena nie jest jednoznaczna. Przy sprzedaży przedsiębiorstw zdarzały się przypadki korupcji i innych nadużyć. Część przedsiębiorstw została sprzedana poniżej ich rzeczywistej wartości rynkowej. Nowymi właścicielami często stawały się osoby związane z niedawnym reżimem komunistycznym. Proceder ten był jednym z przejawów **uwłaszczenia nomenklatury** (zjawisko to zostanie omówione w następnym temacie).

Stopa bezrobocia w latach 1990–1995

Powszechnie uwłaszczenie

Powszechnie uwłaszczenie polega na tym, że każdy obywatel uzyskuje bezpośrednią korzyść z przemian w strukturze własnościowej gospodarki. Inaczej to wygląda w ramach prywatyzacji bezpośredniej lub kapitałowej: zyski ze sprzedaży majątku państwowego trafiają do budżetu państwa i to rządzący decydują o tym, na co przeznaczyć te środki.

Zwolennicy powszechnego uwłaszczenia argumentują, że skoro majątek narodowy został wypracowany przez całe społeczeństwo, to wszyscy obywatele mają równy prawo do tego, żeby czerpać zyski z jego sprzedaży. To uzasadnienie ma charakter moralny i opiera się na idei sprawiedliwości dystrybutywnej. W okresie transformacji zwracano również uwagę, że uwłaszczenie jest najszybszym sposobem na to, aby każdy obywatel stał się właścicielem, a zatem równoprawnym uczestnikiem gospodarki kapitalistycznej.

W przyjętych w połowie 1990 r. regulacjach prawnych dotyczących prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych przewidziano możliwość przeprowadzenia powszechnego uwłaszczenia. Opcja ta stała się jednym z głównych tematów prezydenckiej kampanii wyborczej z tego samego roku (→ zob. przykład).

W 1991 r. rząd opracował **Program Powszechnej Prywatyzacji**, który został uchwalony przez Sejm w 1993 r. Program ten był realizowany w latach 1994–1998. Objęto nim ponad 500 przedsiębiorstw, których łączna wartość stanowiła wówczas poniżej 5% całego

majątku narodowego. Każdy obywatel za opłatą w wysokości 20 zł mógł uzyskać **powszechnie świadectwo udziałowe**, które było dowodem potwierdzającym współwłasność określonej części majątku narodowego. Dokument ten można było sprzedać bądź wymienić na akcje **narodowych funduszy inwestycyjnych (NFI)**. Były to specjalne instytucje, które posiadały udziały we wspomnianych przedsiębiorstwach. Miały one zarządzać tymi firmami i rozwijać ich działalność, co z kolei miało przyczyniać się do wzrostu wartości akcji NFI, które znajdowały się w rękach obywateli.

Z Programu Powszechnej Prywatyzacji skorzystało aż 96% Polaków, jednak ich zyski nie przekraczały zazwyczaj kilkudziesięciu złotych. Znaczna część obywateli sprzedała swoje świadectwa udziałowe za ok. 100 zł, tyle bowiem wynosiła ich cena rynkowa. Także NFI nie spełniły pokładanych w nich oczekiwania, nie stały się bowiem platformą umożliwiającą obywatelom udział w decydowaniu o sprawach przedsiębiorstw, a wiele zarządzanych przez nie firm upadło. Dodatkowo z działalnością tych funduszy były związane liczne nadużycia i afery.

Czy wiesz, że...

Na negatywny odbiór NFI przez opinię publiczną miał wpływ także spadek cen ich akcji na Giełdzie Papierów Wartościowych. Było to związane z bessą, która rozpoczęła się w 1998 r. W trakcie trwania tego kryzysu wartość NFI spadła najbardziej ze wszystkich spółek notowanych na giełdzie – straty sięgały 40–50%.

Przykład

100 milionów dla każdego!

Podczas kampanii przed wyborami prezydenckimi w 1990 r. pomysł powszechnego uwłaszczenia trafił do wyobraźni wielu Polaków za sprawą Lecha Wałęsy. Zapowiedział on, że doprowadzi do tego, że każdy obywatel otrzyma czek o wartości 100 mln zł jako odpowiednik należącej się mu części majątku narodowego wypracowanego przez społeczeństwo w epoce PRL. Według obietnic wyborczych Wałęsy właściciele czeków mogliby wymienić je na udziały w przedsiębiorstwach lub na środki pieniężne przeznaczone na zakup nieruchomości. Na początku lat 90. XX w. 100 mln zł stanowiło równowartość ok. 100 średnich miesięcznych pensji, dlatego hasło „100 milionów dla każdego” stało się jednym z najważniejszych tematów kampanii prezydenckiej. W okresie prezydentury Lecha Wałęsy nie zrealizowano postulatu uwłaszczeniowego, co było jedną z przyczyn spadku poparcia społecznego dla tego polityka.

Problemy reptywatyzacji

Formą przekształceń własnościowych jest również reptywatyzacja. Polega ona na tym, że państwo oddaje określone dobra – np. nieruchomości czy przedsiębiorstwa – poprzednim właścicielom, którzy utracili je w wyniku nacionalizacji bądź wywłaszczenia, zwłaszcza jeśli majątek odebrano im z naruszeniem prawa bądź bez wypłaty odszkodowania. Jeśli taki zwrot jest z różnych przyczyn niemożliwy, wypłaca się rekompensaty. Reptywatyzacja nie jest zatem formą prywatyzacji, gdyż nie oznacza ona przekształcenia tego, co dotychczas stanowiło własność państwową czy komunalną, we własność prywatną – w jej rezultacie następuje po prostu powrót do poprzedniego stanu prawnego.

W większości krajów postkomunistycznych proces reptywatyzacji w mniejszym lub większym zakresie przeprowadzono w pierwszych latach transformacji ustrojowej i gospodarczej. W Polsce problem ten podejmowano wielokrotnie w debacie publicznej, lecz nigdy nie udało się osiągnąć zgody politycznej co do sposobu jego rozwiązywania. W 2001 r. Sejm uchwalił ustawę reptywatyzacyjną, jednak została ona zawetowana przez ówczesnego Prezydenta RP, Aleksandra Kwaśniewskiego, i upadła.

Brak regulacji dotyczących reptywatyzacji skutkował tym, że przez lata dochodziło do wielu nadużyć w tym zakresie. Rzekomi spadkobiercy dawnych właścicieli bądź ich pełnomocnicy przejmowali mienie na drodze sądowej bądź administracyjnej, często w niejasnych, budzących wątpliwości okolicznościach. W 2016 r. została nagłośniona **afera reptywatyzacyjna w Warszawie** – okazało się, że od wielu lat w stolicy trwał proces przejmowania nieruchomości, które w 1945 r. zostały znacjonalizowane na mocy tzw. dekretu Bieruta. Ponurą rolę w tym procederze odegrali tzw. **czyściciele kamienic**, czyli ludzie, których nowi właściciele budynków mieszkalnych wynajmowali, aby pozbyli się dotychczasowych lokatorów – mniej lub bardziej nielegalnie, niejednokrotnie z użyciem przemocy. Często dach nad głową traciły osoby, które przez cały okres powojenny mieszkały w przejętych kamienicach (→ zob. przykład).

Nadużycia reptywatyzacyjne skłoniły Sejm do uchwalenia w 2015 r. tzw. **małej ustawy reptywatyzacyjnej** oraz powołania w 2017 r. tzw. **komisji weryfikacyjnej**, której zadaniem miało być zbadanie nielegalnych przejęć nieruchomości w Warszawie i usunięcie ich skutków.

Przykład

Sprawa Jolanty Brzeskiej

Uosobieniem walki z tzw. czyścicielami kamienic stała się **Jolanta Brzeska** – jedna z działaczek **Warszawskiego Stowarzyszenia Lokatorów**. Mieszkała ona w kamienicy przy ul. Nabielska 9 w Warszawie. Budynek ten został przejęty w 2006 r. w wyniku reptywatyzacji – nowy właściciel zaczął podwyższać czynsz, który po pewnym czasie przekroczył wysokość emerytury Brzeskiej. W tej sytuacji kobieta rozpoczęła działalność społeczną, której centralnym aspektem był sprzeciw wobec dzikiej reptywatyzacji i eksmisji dotychczasowych mieszkańców przez nowych właścicieli przejętych budynków. Brzeska pomagała ofiarom czyścicieli kamienic, brała udział w manifestacjach i protestach, wielokrotnie reprezentowała pokrzywdzonych na posiedzeniach Rady Miasta Warszawy. W 2011 r. aktywistka została brutalnie zamordowana. Śledztwo w tej sprawie zostało umorzone w 2013 r. ze względu na niewykrycie sprawców.

Graffiti na ścianie jednej z kamienic w Krakowie

Spór o transformację gospodarczą

Jeśli w danym kraju są wprowadzane głębokie przemiany o charakterze systemowym, zwykle budzą one duże kontrowersje. Podobnie było i jest do dziś z polską transformacją gospodarczą – od samego jej początku politycy, eksperci i publicyści spierali się o kierunki reform, sposoby ich realizacji oraz ich konsekwencje dla państwa i społeczeństwa.

1 Dużo kontrowersji budzi tempo prywatyzacji. Trzeba prywatyzować szybko. To znaczy w okresie kilku lat, a nie kilkunastu czy kilkudziesięciu. Sądzę, że przemawiają za tym następujące argumenty:

Po pierwsze, tym szybszy będzie marsz ku większej sprawności. Nieprawdą jest, że każde przedsiębiorstwo państwowego jest gorsze od prywatnego, ale nieprawdą jest też, że każda kobieta jest słabsza fizycznie od każdego mężczyzny. Trzeba po prostu porównywać przeciętne. Można powiedzieć, że przeciętnie rzecz biorąc, przedsiębiorstwa prywatne, które działają w warunkach konkurencji i podlegają ostrym ograniczeniom finansowym, są sprawniejsze niż państwowe, a dobre przedsiębiorstwo państwowego byłoby z reguły jeszcze efektywniejsze jako przedsiębiorstwo prywatne.

Drugi argument na rzecz możliwie szybszej prywatyzacji to skrócenie okresu przejścia, okresu niepewności w życiu przedsiębiorstwa, a przy dużej niepewności trudno podejmować niezbędne długofalowe decyzje.

I wreszcie po trzecie: jeżeli sektor państwowego będzie utrzymywać się długo, to będzie występować silna tendencja do powrotu i zakorzenienia się w nim wpływów politycznych.

[...] poprzedni system charakteryzował się tym, że dla niemal wszystkich możliwości wielkiego awansu ekonomicznego były silnie ograniczone. Nowy system tworzy nowe wielkie możliwości, ale możliwości te w nierównym stopniu mogą być wykorzystywane przez różnych ludzi.

W związku z tym mamy do czynienia z pewną nową stratyfikacją: na tych, którzy są w stanie lepiej wykorzystywać nowe możliwości, i na tych, którzy są w stanie je wykorzystywać gorzej. Ci drudzy, rzecz normalna, przeżywają coś, co można nazwać kosztem psychicznym, którego źródłem jest nieładne, ale ludzkie uczucie: zawiść.

Źródło: L. Balcerowicz, *Demokracja nie zastąpi kapitalizmu*.

2 Dopiero upadek władzy komunistycznej stworzył zasadniczo nową sytuację, z dnia na dzień uczynił bowiem aktualnym pytanie o możliwość szybkiego wprowadzenia kapitalizmu w sposób jak najbardziej świadomy [...]. Nie tylko zniknęły więc nagle dotychczasowe przeszkody polityczne, ale i pojawiła się sprzyjająca kapitalizmowi aura psychologiczna.

Inaczej mówiąc, powstała szansa na rozwój liberalizmu ekonomicznego jako liberalizmu stosowanego, i to stosowanego w skali makrospołecznej, która do tej pory była nieosiągalna dla zwolenników kapitalizmu w Europie Wschodniej. W Polsce czy na Węgrzech nic nie wskazywało na to, by obranie przez niekomunistyczne władze kursu na programową „restaurację kapitalizmu” mogło natrafić na jakikolwiek poważniejszy opór. Już sam fakt, że byłby to kurs jawnie niekomunistyczny, stanowił z początku okoliczność niezwykle mu sprzyjającą: doświadczenie realnego socjalizmu legitymizowało kapitalizm jako jego oczywiste przeciwieństwo.

W dodatku silna była wśród ludzi iluzja, że ta radykalna zmiana kursu przyniesie niemal natychmiastowe skutki pozytywne na poziomie każdego gospodarstwa domowego. Najwyraźniej natomiast nie zdawano sobie sprawy ze społecznych kosztów operacji, oczekując, że przyniesie ona zyski i żadnych w istocie strat. Nie wyobrażano też sobie, jakim szokiem będzie dla wielu ludzi zamiana bezpiecznej sytuacji pracownika państwowego na sytuację jednostki, która jest zdana sama na siebie. Tak czy inaczej, liberalizm ekonomiczny znalazł się w obliczu swej wielkiej szansy, którą jeden z jego wybitniejszych przedstawicieli określił nie bez racji jako „fuks absolutny” – świadom najwyraźniej tego, że jego rzecznikom brakowało w istocie wszystkiego poza ideą: tradycji, zaplecza społecznego, doświadczenia, szczegółowego programu działania.

Źródło: J. Szacki, *Liberalizm po komunizmie*.

3 Pewna część społeczeństwa czuje się zاغubiona i cierpi na coś, co można by nazwać – z pewną przesadą – sierocinem społecznym. Życie w wolności okazało się trudne, trudniejsze niż wyidealizowane marzenia o wolności sprzed sześciu lat, oraz mało przewidywalne.

Poprzednio można było zakładać, że jeśli nie podpadnie się politycznie, to nie straci się pracy, nawet jeśli nic by się nie robiło. Słownem: nad naszym życiem zawisło widmo niepewności jutra i im mniej rozumiemy nową rzeczywistość, im bardziej przychodzi nam przyswoić sobie nowe reguły, tym bardziej nieznośna jest owa niepewność jutra, bo tym mniejsze mamy poczucie wpływu na jego kształtowanie.

Znaczna część z nas czuje się bezradna, bo tego nauczył nas poprzedni system. I jeśli widzimy wokół siebie ludzi mniej bezradnych czy wręcz zaradnych, to kiełkuje w nas podejrzenie, że kryje się za tym jakaś zmowa albo nawet oszustwo. Jak to, jesteśmy uczciwi, ciężko pracujemy i nie możemy związać końca z końcem, a innym wszystko przychodzi bez trudu? To niesprawiedliwe – myślimy – i coś z tym trzeba zrobić. Jeśli ktoś ma o tyle więcej, to pewnie dlatego, że ja mam o tyle mniej. Tę postawę wzmacniają zjawiska korupcji i afer gospodarczych, które są incydentalne, ale za to bardzo spektakularne, i pozwalają tym, którzy czują się bezradni, uogólnić je na całą sferę gospodarczą i cały rynek.

[...] Wyuczona bezradność jest mechanizmem funkcjonującym na zasadzie samospełniającego się proroctwa. Jeśli ktoś czuje się bezradny, nie podejmuje działań, które mogłyby poprawić jego sytuację, sądzi bowiem, że będą one nieskuteczne, albo jest bezradny w formułowaniu trafnej strategii postępowania, bo myśli ciągle w kategoriach dawnego systemu. Jest to samospełniające się proroctwo, ponieważ prowadzi do sytuacji, której się obawiamy. Nie potrafimy sobie poradzić z własnym życiem i nowymi regułami właśnie dlatego, że nie próbujemy tego zrobić.

Źródło: E. Wnuk-Lipiński, *Wyuczona bezradność*.

?

Podaj przykłady problemów związanych z transformacją gospodarczą, o których wspominają autorzy przytoczonych tekstów.

?

Wyjaśnij, na czym polegało zjawisko wyuczonej bezradności, o którym jest mowa w tekście 3.

4 Autorzy przemian roku 1989 mówią o nim dość niechętnie. Jakby półgębkiem. Chodzi o faktyczny brak suwerenności w procesie wybierania przez porzucającą komunizm Polskę nowego ustroju gospodarczego.

Proszę mnie źle nie zrozumieć. To nie jest żadne oskarżenie ówczesnych elit o perfidną „zdradę stanu” albo „nową targowicę”. Chodzi raczej o trzeźwą konstatację twardego faktu. W 1989 roku Polska nie była państwem w pełni władnym decydować o swojej przyszłości. To zresztą w polityce międzynarodowej nic nowego. Im państwo mniejsze i ekonomicznie słabsze, tym bardziej musi się liczyć z podmiotami zewnętrznymi. Na przykład z wierzycielami. A ci trzymali wówczas Polskę mocno w garści. Nie ma więc racji Waldemar Kuczyński, w 1989 r. główny doradca premiera Tadeusza Mazowieckiego [...], który od lat przekonuje, że jego ekipie „nikt nie suflował [tu: nie dyktował] arcyliberalnej terapii szokowej” (to słowa Kuczyńskiego z rozmowy ze mną). To w sumie dosyć naiwne przeżenie muskułów. Tak naprawdę pole manewru pierwszych niekomunistycznych rządów było mocno ograniczone. Z jednej strony decydowały o tym rzeczywistość i dokonujące się od czasów pamiętnej ustawy Wilczka/Rakowskiego (1988) dźwiękowe urynkowienie gospodarki. Z drugiej przyjęcie neoliberalnej „dobrej nowiny” było tym, czego oczekiwali wówczas od Warszawy jej zagraniczni wierzyciele, publiczni i prywatni, którzy wprawdzie Polsce sporą część zadłużenia darowali, ale nigdy w formie, którą parlamentarystom Solidarności przedstawił Jeffrey Sachs. W sierpniu 1989 r. mówił on podczas posiedzenia senackiej komisji ds. gospodarczych: „Jedyne, co musicie teraz zrobić, to wysłać swoim wierzycielom kartki pocztowe z tekstem «Mamywoną Polskę. Nie zamierzamy spłacać długów komunistycznej dyktatury. Pozdrawiamy z Warszawy»”. Słuchało się tego znakomicie. W praktyce jednak gabinety Tadeusza Mazowieckiego (1989–1991) czy Jana Krzysztofa Bieleckiego (1991) wiedziały, że zadłużeniowa pętla zostanie poluzowana tylko wówczas, gdy Polska będzie postępowała według wskaźników płynących z waszyngtońskich instytucji finansowych. Nie pozostało im więc nic innego, jak płynąć z neoliberalnym prądem i liczyć, że społeczeństwo wytrzyma szokową kurację (bezrobocie, spadek realnych dochodów), którą mu zafundowali.

Źródło: R. Woś, *Dziecięca choroba liberalizmu*.

- 1 Przeczytaj tekst i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

Śmieciowe formy zatrudnienia to element większej całości: pewnego wariantu kapitalizmu, który zadomowił się na dobre nad Wisłą. Śmieciowego kapitalizmu.

Powstał on w wyniku przepuszczenia przyjętego w latach 90. neoliberalnego kursu reformatorskiego przez naszą lokalną specyfikę. Kurs ten zmierzał do osłabienia roli państwa i rozszerzenia działania rynku kapitalistycznego tak bardzo, jak to tylko możliwe. Nasze zazwyczaj marne państwo (lokalna tradycja) zostało jeszcze dodatkowo osłabione przez doktrynerską presję na jego osłabienie. W tej sytuacji żywioł rynku nie miał już żadnych tam, żadna moc nie była w stanie go zrównoważyć.

Rynek kapitalistyczny to jednak siła, która wymaga cywilizowania, w przeciwnym razie zamienia się w amoralnego potwora, który zmiecie wszystkie bariery przyzwoitości na swojej drodze. W taki sam bowiem sposób jak pieniądz gorszy wypiera pieniądz lepszy, nieprzyzwoite formy kapitalizmu wypierają te lepsze. I jest to proces o charakterze obiektywnym, niezwiązanym wcale z jakością charakteru ludzi, którzy biorą w nim udział (mogą go wcale nie chcieć). Sam system wymusza demoralizację. Mechanizm jest prosty: jeśli można uzyskać przewagę konkurencyjną przez granie nie fair, przedżej czy później granie nie fair się upowszechni, ci bowiem, którzy chcieliby grać fair, przegrają z nieuczciwymi. Nagradzane przez rynek oszustwo wkrótce staje się normą.

[...] Nasze państwo stało przez ostatnie 25 lat po stronie silniejszych w grze rynkowej, w przekonaniu, że wszystkim się to opłaci (przypływ miał wszak podnosić wszystkie łódki).

Dziś widać wyraźnie, że było w tym wiele naiwności. Skutek uboczny tej wieloletniej polityki to poczucie osamotnienia i bezsilności wielkiej części społeczeństwa. Dziś samotność, lęk i poczucie niepewności stały się nie do wytrzymania. Pora na zmiany. Dobrażebędą, aby poszły one w kierunku tzw. nordyckiego modelu społecznego i ekonomicznego. Najlepiej na świecie łączy on wolność gospodarowania z równością i sprawiedliwością. I tylko proszę mi nie mówić, że nas na niego nie stać. Skandynawowie dlatego stali się bogaci, bo system ten zastosowali, a nie dlatego go zastosowali, bo stali się bogaci. Nadto hojne państwo socjalne jest tylko jednym z jego elementów, być może wcale nie najważniejszym.

Źródło: A. Szahaj, *Inny kapitalizm jest możliwy*.

a) Wyjaśnij, jaki kierunek przemian polityczno-gospodarczych obrało państwo polskie po 1989 r. Jak ocenia go autor przytoczonego tekstu?

b) Omów społeczne skutki transformacji gospodarczej, które zostały opisane w zacytowanym fragmencie.

★ c) Czy autora tekstu można nazwać zwolennikiem leseferyzmu? Uzasadnij swoją odpowiedź, odwołując się do informacji odnalezionych w dostępnych źródłach.

2 Wyjaśnij, w czym przejawiał się kryzys gospodarczy w latach 80. XX w. w Polsce.

Porównaj ówczesną sytuację gospodarczą państwa z sytuacją panującą w naszym kraju współcześnie.

! 3 Podaj przykłady działań podjętych w ramach planu Balcerowicza. Wyjaśnij, jakie cele chcieli osiągnąć za ich pomocą reformatorzy polskiej gospodarki.

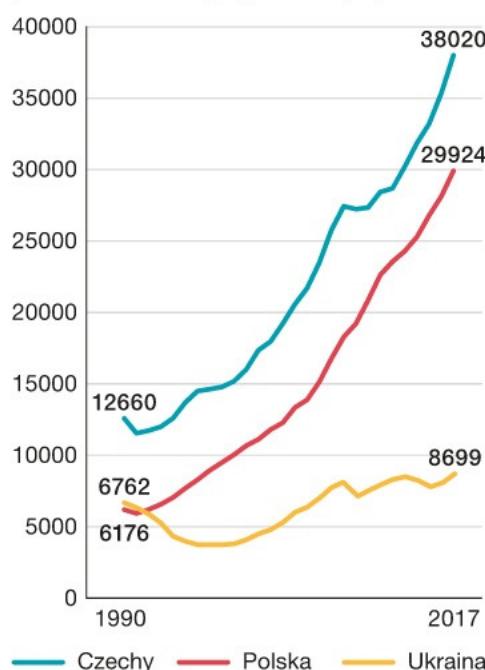
! 4 Wyjaśnij, na czym polega różnica między prywatyzacją a reptywatyzacją. Omów, w jaki sposób realizowano oba procesy w Polsce w ostatnich 30 latach.

- 5** Zapoznaj się z zamieszczonymi wykresami i wykonaj polecenia.

Praca wykresem

Poziom zamożności

PKB per capita, uwzględniające siłę nabywczą
(dane w dolarze międzynarodowym)

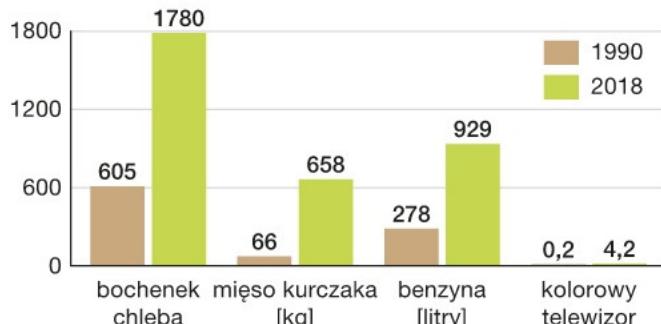

Struktura polskiej gospodarki

Siła nabywcza wynagrodzeń

produkty możliwe do nabycia za przeciętne miesięczne wynagrodzenie

Źródło: A. Cieślak-Wróblewska, G. Siemionczyk, *Polska jest dziś pięć razy bogatsza niż w 1989 r.*

- a)** Porównaj zmiany w poziomie zamożności w Polsce i w Czechach. Wskaż, w którym z tych państw społeczeństwo bogaciło się szybciej. Odpowiedź uzasadnij, odwołując się do danych z pierwszego wykresu.
- b)** Wyjaśnij, jak w latach 1988–2017 zmieniało się znaczenie poszczególnych sektorów polskiej gospodarki.

- 6** Napisz wypracowanie, w którym dokonasz bilansu i oceny transformacji gospodarczej w Polsce po 1989 r. Uwzględnij krótko- i długoterminowe skutki społeczne i ekonomiczne reform wprowadzonych po upadku komunizmu.

- 7** Poszukaj informacji na temat przebiegu prywatyzacji wybranego przedsiębiorstwa państwowego. Oceń przebieg i skutki tego procesu. Zwróć uwagę na obecną sytuację firmy.

- ★ 8** Zapoznaj się z wynikami sondażu przeprowadzonego w 2000 r. i wyjaśnij, na czym polega zależność wynikająca z przedstawionych danych.

Praca z tabelą

Ocena własnych warunków materialnych	Czy, Pana/Pani zdaniem, w porównaniu z ostatnimi latami systemu komunistycznego, to jest z drugą połową lat 80., sytuacja gospodarcza kraju poprawiła się, pogorszyła czy nie zmieniła się?			
	Poprawiła się	Nie zmieniła się	Pogorszyła się	Trudno powiedzieć
Złe	26%	12%	50%	11%
Średnie	36%	11%	32%	20%
Dobre	57%	11%	14%	18%

Źródło danych: badanie CBOS.

Podsumowanie

1 Spuścizna po PRL

- Historia Polski Ludowej (od 1952 r. PRL)

Faza limitowanego pluralizmu konfrontacyjnego (1944–1947)	<ul style="list-style-type: none">Komuniści z PPR walczyli o przejęcie pełni władzy i wyeliminowanie opozycji.Przeprowadzono reformę rolną – państwo przejęło bez odszkodowań duże majątki ziemskie i podzieliło uzyskane grunty pomiędzy bezrolnych i małorolnych chłopów.Znacjonalizowano przemysł.Rozpoczęto odbudowę państwa po zniszczeniach II wojny światowej – proces ten kontynuowano w następnym okresie.
Faza hegemonii partii komunistycznej (1948–1980)	<ul style="list-style-type: none">Powstała w 1948 r. Polska Zjednoczona Partia Robotnicza (PZPR) sprawowała niepodzielną władzę.Przeprowadzone na początku rządów komunistycznych reformy doprowadziły do wykształcenia się modelu gospodarki centralnie planowanej. W jej ramach nastąpiła industrializacja i elektryfikacja kraju.W latach 70., w okresie rządów Edwarda Gierka, podjęto próbę modernizacji państwa za pieniądze z kredytów zaciągniętych w zagranicznych bankach. Początkowo zaowocowało to wzrostem gospodarczym i podniesieniem poziomu życia, jednak w drugiej połowie dekady rozpoczął się głęboki kryzys wynikający z poważnego zadłużenia polskiej gospodarki.Nawracające kryzysy gospodarcze wywoływały niezadowolenie społeczne, wyrażane podczas manifestacji i strajków. Gwałtowne buntu społeczne wybuchały w latach 1956, 1970, 1976. Władze krwawo tłumili te wystąpienia, a wobec ich inicjatorów stosowały brutalne represje.
Faza politycznej dwuwładzy (1980–1981)	<ul style="list-style-type: none">Głęboki kryzys gospodarczy – w tym wzrost cen i niedobór podstawowych produktów – doprowadził w 1980 r. do wielkiej fali strajków robotniczych.W sierpniu 1980 r. władze zawarły porozumienie ze strajkującymi, na mocy którego powstał Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność” – pierwsza legalna organizacja opozycyjna od lat 40 XX w.W grudniu 1981 r. rządzący – w celu zahamowania rozwoju demokratycznej opozycji – zdecydowali się wprowadzić stan wojenny.
Faza dekompozycji władzy partii komunistycznej (1982–1989)	<ul style="list-style-type: none">Po wprowadzeniu stanu wojennego państwa Zachodu nałożyły na PRL sankcje gospodarcze, co jeszcze bardziej pogłębiło kryzys państwa.Podejmowane przez kierownictwo PZPR próby reform okazały się nie skuteczne. Władza zaczęła dążyć do porozumienia z solidarnościową opozycją.

2 Transformacja ustrojowa

- Reformy w Związku Sowieckim** za rządów Michaiła Gorbaczowa (pierestrojka i głosność) rozpoczęły proces przemian demokratycznych w radzieckich republikach i w państwach satelickich ZSRS.
- W Polsce przeobrażenia ustrojowe zaczęły się od **obrad Okrągłego Stołu**, w których wzięli udział przedstawiciele władz komunistycznych, opozycji solidarnościowej i Kościołów. Negocjacje te zakończyły się zawarciem porozumienia, które przewidywało m.in.: przeprowadzenie częściowo wolnych wyborów do Sejmu i całkowicie wolnych wyborów do przywróconego Senatu, ponowną legalizację NSZZ „Solidarność” i wprowadzenie pluralizmu w mediach.
- W wyborach z 4 czerwca 1989 r. opozycja uzyskała wszystkie możliwe do zdobycia mandaty w Sejmie (35%) i Senacie (100%). Powstał rząd z pierwszym po II wojnie światowej premierem niekomunistycznym – Tadeuszem Mazowieckim.

- W 1990 r. w wyborach prezydenckich zwyciężył przewodniczący NSZZ „Solidarność” – Lech Wałęsa. W 1991 r. odbyły się pierwsze w pełni wolne wybory parlamentarne.

3 Partie polityczne

- **System partyjny** – ogół ugrupowań politycznych działających w danym państwie oraz występujące między nimi relacje i powiązania.
- System partyjny III RP: najważniejsze wydarzenia i procesy
 - Lata 1989–1993: partie działające w PRL przekształciły się w ugrupowania demokratyczne; nastąpił rozpad obozu solidarnościowego na wiele partii; uformował się system rozbicia partyjnego.
 - Lata 1993–2001: doszło do podziału sceny politycznej na dwa obozy: postsolidarnościowy i postkomunistyczny; silną pozycję uzyskał SLD; postsolidarnościowa prawica zjednoczyła się w ramach AWS.
 - Od 2001 r.: przestał obowiązywać podział na bloki postsolidarnościowy i postkomunistyczny; SLD traciło swoją pozycję; na scenie politycznej zaczęły dominować PO i PiS.

4 Transformacja gospodarcza

- **Plan Balcerowicza** – program reform gospodarczych opracowany i zrealizowany przez ministra finansów Leszka Balcerowicza. Celem planu było przejście od komunistycznej gospodarki centralnie planowanej do modelu gospodarki kapitalistycznej.
- **Prywatyzacja** – proces przekształcania własności państowej we własność prywatną. Może przebiegać jako:
 - prywatyzacja bezpośrednia, polegająca najczęściej na sprzedaży majątku państwowego nowemu właścicielowi;
 - prywatyzacja pośrednia, w ramach której przedsiębiorstwo państowe jest przekształcane w spółkę prawa handlowego; Skarb Państwa, będący początkowo jedynym właścicielem akcji, może sprzedać udziały w firmie podmiotom prywatnym;
 - powszechnie uwłaszczenie, czyli podział całego majątku państwowego lub pewnej jego części pomiędzy wszystkich obywateli.

5 Postkomunizm

- **Postkomunizm** – okres przejściowy po upadku komunizmu w 1989 r., w którym komunistyczne elity wciąż miały – mimo przejścia Polski do ustroju demokratycznego i kapitalizmu – duży wpływ na życie polityczne i gospodarcze w państwie. Termin ten odnosi także do ogólnych zjawisk charakterystycznych dla tego okresu w historii Polski.
- **Kapitalizm polityczny** – specyficzny system gospodarczy ukształtowany w Polsce i innych państwach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 90 XX w.; wstępowały w nim patologiczne powiązania między klasą polityczną a światem biznesu.
- **Uwłaszczenie nomenklatury** – proces polegający na tym, że reprezentanci systemu komunistycznego przejmowali na własność przedsiębiorstwa państowe lub poszczególne części majątku upadających fabryk, a często także zakładali własne firmy.

6 Polska w XXI wieku

- **IV Rzeczpospolita** – koncepcja polityczna zakładająca, że należy wprowadzić daleko idące zmiany w funkcjonowaniu III RP, mające na celu m.in. odnowę moralną w życiu publicznym, odbudowę zaufania do instytucji państwowych, skuteczną walkę z korupcją.
- W 2005 r. odbyły się wybory parlamentarne, które zakończyły się klęską SLD. Największe poparcie uzyskały dwa ugrupowania postsolidarnościowe: PiS i PO. Partie te w następnych latach uzyskały dominującą pozycję w polskim systemie politycznym.

Sposób na zadania

WYPEŁNIJ W ZESZYCIE

Zadanie 1.

Fragment wywiadu

Wojciech Duda: Powiedział pan, że czynnik czasu odgrywa niezwykle ważną rolę w sposobie, w jaki nowa władza reguluje stosunki ze starym reżimem. Z drugiej strony skupienie uwagi na najszerszym rozliczeniu osób ogranicza szansę na pozyskanie, i to w możliwie najpełniejszy sposób, tych neutralnych czy pasywnych mas, które milcząc, legitymowały poprzedni reżim. Czy nie dostrzega pan tu trudnego do rozwiązania dylematu?

Gustaw Herling-Grudziński: To bardzo trudny dylemat, ale – moim zdaniem – potwierdza tylko to, co powiedziałem. Są rzeczy, które powinny być zrobione natychmiast i szybko. Dzisiaj powstała w Polsce zupełnie nowa sytuacja. Ponieważ po upadku komunizmu próba rozliczenia z przeszłością nie została podjęta, obecnie na prawdziwy rozrachunek – według mnie – jest za późno.

Dzisiaj postkomunista jest Prezydentem RP. [...] Ale muszę przy tym jedną sprawę mocno podkreślić, bo nie chciałbym po prostu odgrywać roli niesłuchanie żądnego krwi, mnie nie chodzi o to, żeby pograżyć kraj w porachunkach, w zemście itd. Chciałem tylko jednej rzeczy, na którą według mnie jest dzisiaj za późno, żeby ci naprawdę odpowiedzialni, jak po 1945 roku we Włoszech, stanęli przed trybunałem. Żeby ludzie wiedzieli, że istnieje odpowiedzialność za to, co się robi. [...]

W.D.: Myślę, że jest jeszcze jeden element, który opisuje społeczne skutki rozliczeń z przeszłością bez względu na to, czy mamy do czynienia z Francją, RFN, czy ze światem postkomunistycznym. To jest stworzenie poufnego mitu, mitu oporu. Pan kiedyś wspomniał, że epuracja* dała początek zbudowaniu mitu ruchu oporu we Włoszech.

G.H.G.: Tak, i to jest bardzo ważny punkt. Jak powiedziałem wcześniej, Włosi byli w znakomitej większości faszystami. Więc wie pan, mit oporu we Włoszech [...] został stworzony dopiero po wojnie. [...] Ale to spełniło rolę wychowawczą w dużym bardzo stopniu. [...] Otóż w Polsce nie było potrzeby wyolbrzymiania, bo mit oporu istniał. [...] Rzeczą tylko polega na tym, że ten mit bardzo szybko się skończył. [...] on był niesłuchanie ważnym kapitałem. Z tym kapitałem wchodziliśmy do tej Polski pokomunistycznej. I to pękło. [...]

* Epuracja – proces likwidowania pozostałości ustroju totalitarnego.

Źródło: *Prawo ponad polityką*, wywiad z G. Herlingiem-Grudzińskim przeprowadził W. Duda.

1.1. Dokończ zdanie. Zaznacz właściwą odpowiedź spośród podanych.

Gustaw Herling-Grudziński odniósł się w tekście do prezydentury

- A. Lecha Wałęsy.
- B. Aleksandra Kwaśniewskiego.
- C. Lecha Kaczyńskiego.
- D. Bronisława Komorowskiego.

1.2. Przedstaw dwa wskazane w tekście pozytywne aspekty sposobu likwidacji pozostałości systemu totalitarnego, który zastosowano we Włoszech po II wojnie światowej.

1.3. Odwołując się do wydarzeń z historii Polski, wyjaśnij znaczenie podkreślonego fragmentu tekstu.

Wskazówki

- 1.1.** Przeczytaj uważnie tekst i odszukaj w nim fragment, w którym autor odnosi się do Prezydenta RP („Dzisiaj postkomunista jest Prezydentem RP”). Następnie przypomnij sobie podstawowe fakty dotyczące wymienionych w zadaniu prezydentów. Uwzględnij środowiska polityczne, z których się oni wywodzili, okresy, w których sprawowali władzę, oraz ich stosunek do reżimu politycznego sprzed 1989 r. Na podstawie zebranych informacji wskaz głowę państwa, która wywodziła się z elity partyjnej sprawującej władzę w okresie PRL i może być określana jako „postkomunista”.
- 1.2.** Przeczytaj ponownie tekst i odszukaj w nim wzmianki o wydarzeniach, do których doszło we Włoszech po 1945 r. Podkreśl wybrane fragmenty i ustal, jak przemiany w tym kraju ocenił Gustaw Herling-Grudziński oraz jakie wskazał pozytywne aspekty przyjętego przez Włochów sposobu likwidacji pozostałości po systemie totalitarnym. Sformułuj odpowiedź, odwołując się do podkreślonych fragmentów.
- 1.3.** Znajdź w zamieszczonym wywiadzie podkreślone zdanie. Przeanalizuj zawierającą je wypowiedź Herlinga-Grudzińskiego. Zastanów się, jakie znaczenie mają dwa najważniejsze pojęcia użyte w tym fragmencie: „mit oporu” oraz „kapitał”. Pierwsze z nich wskazuje na nie zawsze zgodne z prawdą przekonanie, że większość społeczeństwa nie akceptowała totalitarnego reżimu lub otwarcie się mu przeciwstawiła. Słowo „kapitał” odnosi w tym kontekście do kapitału społecznego, czyli do relacji społecznych opartych na wzajemnym zaufaniu i solidarności. W kolejnym kroku zastanów się, dlaczego w Polsce, inaczej niż we Włoszech, mitu antytotalitarnej opozycji nie trzeba było tworzyć, „bo mit oporu istniał”. Rozważ, co Herling-Grudziński miał na myśli, gdy stwierdził: „I to pękło”.

Odpowiedź

- 1.1.** B.
- 1.2.** Przykładowa odpowiedź:
 - Aspekt etyczny: rozliczenie z totalitarną przeszłością umożliwia budowanie sprawiedliwego społeczeństwa, w którym nie ma przymusu na bezprawie i którego fundamentem jest powszechnie przekonanie o tym, że każdy musi wziąć odpowiedzialność za własne czyny.
 - Aspekt wychowawczy: wykreowanie „mitu oporu” wobec totalitaryzmu pozwala budować społeczeństwo solidarne i aktywne, którego członkowie są przekonani o swojej sprawczości i zdolności do wspólnego przeciwstawienia się złu. Taki kapitał społeczny – oparty na zaufaniu i jedności – przyczynia się do wzmacniania reżimu demokratycznego.
- 1.3.** Przykładowa odpowiedź: Wspomniany przez Gustawa Herlinga-Grudzińskiego „mit oporu” odpowiadał w naszym kraju rzeczywistości: Polacy wielokrotnie stawali do walki z systemem komunistycznym, zarówno bezpośrednio po zakończeniu II wojny światowej, jak i podczas buntów społecznych z lat 1956, 1970, 1976. W latach 1980–1981 powstał masowy opozycyjny ruch polityczny – NSZZ „Solidarność” – który doprowadził do demontażu reżimu totalitarnego i przejęcia władzy przez siły demokratyczne. Wśród nowych elit politycznych szybko doszło jednak do rozłamu. Otwarty konflikt w obozie postsolidarnościowym uniemożliwił szybkie rozliczenie komunistycznej przeszłości i pociągniecie do odpowiedzialności przedstawicieli dawnego systemu. Doprowadził także do upadku „mitu oporu” przeciwko władzy komunistycznej, który spajał dotąd polskie społeczeństwo. Spór ten do dziś skutkuje podziałami w polskim życiu publicznym – to do niego nawiązuje Herling-Grudziński w ostatnim zdaniu swojej wypowiedzi.

Zadania powtórzeniowe

WYPEŁNIJ W ZESZTYCIE

Zadanie 2.

Tabela 1.

Wyniki wyborów do Sejmu RP w 2019 r.

Komitet wyborczy	Odsetek głosów	Liczba mandatów
Prawo i Sprawiedliwość	43,59%	235
Koalicja Obywatelska	27,40%	134
Sojusz Lewicy Demokratycznej	12,56%	49
Polskie Stronnictwo Ludowe	8,55%	30
Konfederacja WiN	6,81%	11
Mniejszość Niemiecka	0,17%	1

Tabela 2.

Wyniki wyborów do Sejmu RP w 2023 r.

Komitet wyborczy	Odsetek głosów	Liczba mandatów
Prawo i Sprawiedliwość	35,38%	194
Koalicja Obywatelska	30,70%	157
Trzecia Droga	14,40%	65
Nowa Lewica	8,61%	26
Konfederacja WiN	7,16%	18

Źródło danych: PKW.

- 2.1. Rozstrzygnij, czy na podstawie zaprezentowanych wyników można stwierdzić, że w Polsce ukształtował się system partii dominującej. Uzasadnij odpowiedź.
- 2.2. Podaj argument i kontrargument do tezy: „Wybory do Sejmu przeprowadzone w 2023 r. przyniosły sukces polityczny partiom protestu”.

Zadanie 3.

Gdy [...] powstały Platforma Obywatelska i Prawo i Sprawiedliwość, mało kto przypuszczał, że na trwałe zdominują scenę polityczną. – Wtedy triumfy święciło SLD [Sojusz Lewicy Demokratycznej]. Nowym ugrupowaniom niewielu wróżyło sukces – wspomina politolog prof. Wawrzyniec Konarski. [...] Wybory parlamentarne i prezydenckie trwale odmieniły kształt Polski. [...] Polacy podpisali się pod hasłami rewolucji moralnej. [...] Do tej pory [Polska] dzieliła się głównie na postkomunistów i postsolidarność. Teraz pojawiły się: Polska solidarna i liberalna, zwolennicy IV RP i jej przeciwnicy itp. Głównym punktem odniesienia był stosunek do PiS. Polacy musieli się określić, czy są za partią Jarosława Kaczyńskiego, czy przeciw niej – twierdzi prof. Konarski. [...]

 Źródło: J. Strózik, W. Wybranowski, *Dekada, która zmieniła Polskę*.

- 3.1. Dokończ zdanie. Zaznacz właściwą odpowiedź spośród podanych.

Wydarzenia, o których mowa w tekście, rozegrały się w latach

A. 1981–1990. B. 1991–2000. C. 2001–2010. D. 2011–2020.

- 3.2. Podaj nazwy dwóch ugrupowań politycznych, do których głównie odnosi się podział wspomniany w podkreślonym fragmencie tekstu.

- 3.3. Oceń prawdziwość podanych stwierdzeń. Zaznacz P, jeśli stwierdzenie jest prawdziwe, albo F – jeśli jest fałszywe.

1.	W przytoczonym tekście wymieniono dwa ugrupowania o charakterze postsolidarnościowym.	P	F
2.	„IV Rzeczpospolita” to hasło polityczne wykorzystywane przez ugrupowanie, którego liderem jest Jarosław Kaczyński.	P	F

KONSTYTUCJA RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

z dnia 2 kwietnia 1997 r.

W trosce o byt i przyszłość naszej Ojczyzny, odzyskawszy w 1989 roku możliwość suwerennego i demokratycznego stanowienia o Jej losie, my, Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej, zarówno wierzący w Boga będącego źródłem prawdy, sprawiedliwości, dobra i piękna, jak i nie podzielający tej wiary, a te uniwersalne wartości wywodzący z innych źródeł, równi w prawach i w powinnościach wobec dobra wspólnego – Polski, wdzięczni namaszym przodkom za ich pracę, za walkę o niepodległość okupioną ogromnymi ofiarami, za kulturę zakorzenioną w chrześcijańskim dziedzictwie Narodu i ogólnoludzkich wartościach, nawiązując do najlepszych tradycji Pierwszej i Drugiej Rzeczypospolitej, zobowiązani, by przekazać przyszłym pokoleniom wszystko, co cenne z ponad tysiącletniego dorobku, złączeni więzami wspólnoty z naszymi rodakami rozśianymi po świecie, świadomi potrzeby współpracy ze wszystkimi krajami dla dobra Rodziny Ludzkiej, pomni gorzkich doświadczeń z czasów, gdy podstawowe wolności i prawa człowieka były w naszej Ojczyźnie łamane, pragnąc na zawsze zagwarantować prawa obywatelskie, a działaniu instytucji publicznych zapewnić rzetelność i sprawność, w poczuciu odpowiedzialności przed Bogiem lub przed własnym sumieniem, ustanawiamy Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej jako prawa podstawowe dla państwa oparte na poszanowaniu wolności i sprawiedliwości, współdziałaniu władz, dialogu społecznym oraz na zasadzie pomocniczości umacniającej uprawnienia obywateli i ich wspólnot. Wszystkich, którzy dla dobra Trzeciej Rzeczypospolitej tę Konstytucję będą stosowali, wzywamy, aby czynili to, dbając o zachowanie przyrodzonej godności człowieka, jego prawa do wolności i obowiązku solidarności z innymi, a poszanowanie tych zasad mieli za niewzruszoną podstawę Rzeczypospolitej Polskiej.

Rozdział I RZECZPOSPOLITA

Art. 1

Rzeczpospolita Polska jest dobrem wspólnym wszystkich obywateli.

Art. 2

Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym, urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej.

Art. 3

Rzeczpospolita Polska jest państwem jednolitym.

Art. 4

1. Władza zwierzchnia w Rzeczypospolitej Polskiej należy do Narodu.
2. Naród sprawuje władzę przez swoich przedstawicieli lub bezpośrednio.

Art. 5

Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.

NOWA OFERTA wrzesień 2024

Podręczniki do wszystkich klas uwzględniające zmiany w podstawie programowej z wiedzy o społeczeństwie

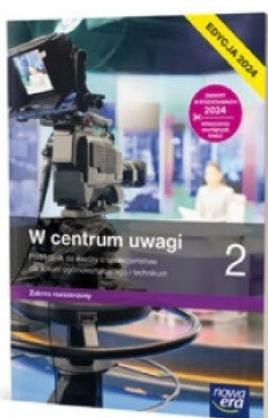
Do podstawy programowej 2022

Do podstawy programowej 2018

Część 1

Część 2

Część 3 NOWOŚĆ

Część 4

Zwróć uwagę na informację na okładce:
EDYCJA 2024

Jak oznaczono zmiany w podręcznikach?

Ikona wskazująca elementy wykreślone z podstawy programowej.

Ikona wskazująca elementy, które decyzją nauczyciela mogą zostać pominięte.

WAŻNE!

Podręcznik demonstracyjny uwzględnia zmiany w podstawie programowej z 12.02.2024, opublikowanej do prekonsultacji. Podręczniki, które trafią do szkół we wrześniu, będą zgodne z ostateczną wersją podstawy programowej.

Wejdź i poznaj szczegóły zmian w przedmiocie

Nowa Era Sp. z o.o.

 www.nowaera.pl nowaera@nowaera.pl

 Centrum Kontaktu: 58 721 48 00

ISBN 978-83-267-4998-8

9 788326 749988